

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
DGRO - Directie Ruimtelijk Beleid
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

IBAN NL58 INGB 0666 0285 24
BIC INGBNL2A

KvK nr. 40516730

Datum 15-12-2025
Behandeld door Jacqueline Mineur
Telefoonnummer
E-mailadres
Onderwerp Zienswijze van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten op de Ontwerp-Nota Ruimte

Geachte mevrouw, heer,

De Ontwerp-Nota, inclusief het milieu- en natuuronderzoek dat daaraan ten grondslag ligt, biedt een schat aan nuttige en actuele informatie. Het heeft een degelijke planologische basis en een duidelijke structuur. Ook is de Nota overzichtelijk, ondanks de grote hoeveelheid onderling verbonden thema's. Het biedt behoorlijk goed inzicht in de te maken keuzes en de gevolgen daarvan. Natuurmonumenten kan zich in principe vinden in de gekozen leidende principes, met name het voorkomen van afwenteling: eerlijke verdeling van lasten en baten, nu en in de toekomst. Dat volgt ook uit de wettelijke eisen die gelden voor een omgevingsvisie, waaronder het voorzorgsbeginsel, maar ook bestrijding aan de bron (artikel 3.3 Omgevingswet).

De beleidskeuzes in de Ontwerp-Nota Ruimte geven echter reden tot grote zorg, gezien vanuit het belang van natuurbescherming en een gezonde leefomgeving voor iedereen: er is immers sprake van een ernstige biodiversiteitscrisis, een klimaatcrisis en andere, vergelijkbare, grote opgaven. De Ontwerp-Nota voorziet niet in een adequate aanpak. Het afwentelen van problemen naar toekomstige generaties wordt zo niet voorkomen. Bovendien is de ontwerp Nota op het moment in strijd met de Natuurherstelverordening (NHV).

Uit de Ontwerp-Nota spreekt weliswaar het besef dat een robuuste en veerkrachtige natuur "essentieel (is) voor een gezonde en veilige leefomgeving, voedselproductie en drinkwatervoorziening", maar ook voor essentiële maatschappelijke ontwikkelingen, zoals woningbouw, de energietransitie en infrastructurele ingrepen in verband met klimaatverandering. Wat echter ontbreekt, en dat is innerlijk tegenstrijdig, dat is het besef dat uitgewerkte en concrete keuzes nodig zijn om de robuuste en veerkrachtige natuur als randvoorwaarde te realiseren en veilig te stellen. Wij sluiten ons aan bij de commissie MER, die concludeert (p. 273): "Met name op het landelijk gebied (landbouw en natuur) zijn grote keuzes uitgebleven waardoor herstel van dat deel van het natuurlijke systeem onvoldoende optreedt om doelen te bereiken. Dit heeft

mogelijk weer gevolgen voor thema's als woningbouw, economische functies, recreatie, waterkwaliteit en -kwantiteit."

De onderliggende oorzaken van de slechte natuurtoestand (zoals stikstofdepositie, uitspoeling van bestrijdingsmiddelen en de gebrekkige hydrologische situatie) worden nog niet goed aangepakt, blijkt uit de plan-MER. Dat geldt ook voor hitte, droogte en wateroverlast, gevolgen van klimaatverandering. Voor extra natuur is volgens de Ontwerp-Nota geen ruimte, ondanks dat bekend is dat om tot biodiversiteitsherstel te komen extra natuur nodig is. Gelukkig staat onder meer op p. 44 en 241 dat met zekerheid aan de vereisten van de Natuurherstelverordening zal worden voldaan, maar daarvoor is nodig dat andere delen van de Nota daarmee in overeenstemming worden gebracht.

De nadruk ligt in de Ontwerp-Nota op meervoudig ruimtegebruik. Dat is zeker nuttig, maar het is geen wondermiddel voor allerlei maatschappelijke wensen, als natuurherstel daarbij niet centraal staat. Het recente [rapport](#) van het PBL, De Landbouw- en Natuurverkenning, laat zien dat de Rijksoverheid veel grotere en meer urgente opgaven heeft dan uit de Ontwerp-Nota Ruimte kan worden opgemaakt. De keuze in de Ontwerp-Nota om essentiële maatregelen in Nederland op basis van vrijwilligheid te nemen, of om de uitwerking zonder duidelijke sturing over te laten aan andere overheden via de gebiedsgerichte processen, is uiterst zorgelijk. Wij benadrukken dat budget, capaciteit en scherpe landelijke keuzes vereist zijn. Dit levert ook grote voordelen op.

Voor een toekomstbestendig en natuurrijk Nederland dient de Nota Ruimte in ieder geval op de volgende vijf punten aangescherpt te worden:

1. Maak zowel in de Nota Ruimte als in de Uitvoeringsagenda duidelijk dat **herstel van de biodiversiteit en het realiseren van robuuste natuur** prioriteit heeft, als **randvoorwaarde** voor andere maatschappelijke opgaven.
2. Reserveer in de Nota Ruimte expliciet ruimte voor, afhankelijk van het gekozen PBL-scenario, **tenminste 100.000 tot 150.000 hectare ruimte voor extra natuurgebieden**, bovenop het Natuurnetwerk Nederland (NNN) en de Bossenstrategie. Richt een integrale beschermingszone van ten minste 1 km ([WUR](#)) in rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden en realiseer, o.a. in deze overgangsgebieden, ten minste 200.000 tot 650.000 ha agrarisch natuurgebied, afhankelijk van het gekozen scenario ([analyse van het PBL](#)).
3. **Neem regie over adequate bescherming** van natuur en milieu in en rond nieuwe en bestaande natuurgebieden, bijvoorbeeld door landelijke regels over toepassing van bestrijdingsmiddelen of grondwater.
4. Kies voor het principe "**water en bodem sturend**" en houd hierover de regie in handen, door andere overheden instructies te geven en op de uitvoering toe te zien.
5. Zorg dat **iedereen natuurinclusief werkt**, onder meer door de onlosmakelijke samenhang van de omgevingsvergunning voor natuur met andere toestemmingen weer in de Omgevingswet op te nemen, zoals dat oorspronkelijk was geregeld in 2.27, eerste lid, Wabo en 6.10a Bor.

Natuur- en milieubescherming levert meerwaarde op voor de maatschappij. Immers; volgens [het PBL](#) bedraagt de schade door milieuverontreiniging jaarlijks 46 miljard. Veel kosten kunnen worden vermeden door nu de juiste keuzes te maken voor de langere termijn. Een investering in de natuur levert zelfs het zesvoudige op, blijkt uit onderzoek naar [De gebruikswaarde van natuur in Nederland van het CBS](#). Recent heeft het kabinet de aanbeveling van de [Werkgroep Discontovoet](#) overgenomen om een hogere, meer realistische monetaire waarde toe te kennen aan ecosysteemdiensten in MKBA's. Maak goed gebruik van deze informatie!

De Nota Ruimte is opgesteld met als doel om weer regie te voeren door de landelijke overheid. Dit is broodnodig want hierdoor kunnen weer lijnen worden uitgezet en keuzes worden gemaakt, die voor de langere termijn voor een gezonde samenleving en leefomgeving noodzakelijk zijn. Want de ruimte in ons drukbezette land is schaars en er is meer vraag naar ruimte dan er daadwerkelijk ruimte is. Die keuzes zijn in het bijzonder nodig voor het stikstof- en waterbeleid, maar ook voor bijvoorbeeld de gevolgen van stijging van de zeespiegel. Terecht wordt de landgebruiker in de Nota gewaarschuwd voor klimaatverandering en een sterke stijging van de zeespiegelstijging na 2050. Maar er zijn veel meer mogelijkheden om door middel van het ruimtelijke beleid bij te dragen aan het voorkomen van klimaatverandering, naast klimaatadaptatie, dan nu in de Nota is aangegeven.

Voor de Nota Ruimte is het van belang om vooruitziend te handelen en daarbij wijsheid, moed en vastberadenheid te tonen om ons land van een aantrekkelijke toekomst te verzekeren. Maak de noodzakelijke keuzes, zoals in deze zienswijze is aangegeven en geef ook richting aan de manier waarop deze gebiedsgericht en integraal moeten worden uitgewerkt.

Natuurmonumenten is als vereniging met bijna 1 miljoen mensen in de achterban en als beheerder van 110.000 hectare aan natuur altijd bereid mee te denken over oplossingen, zoals het creatief combineren van functies en natuurinclusief ontwerpen. Zo levert verhoging van het waterpeil in laagveenlandschap een grotere opname van CO₂ op, naast natuurherstel en tegengaan van bodemdaling. Meer voorbeelden vindt u verderop in deze brief. We gaan hier in meer detail in op het belang van de natuur voor ons land, en op de grote opgaven waar we voor staan.

Inhoudsopgave

Belang van de natuur en biodiversiteit voor de samenleving.....	4
De staat van de natuur	5
Ontwerp-Nota Ruimte geeft een te rooskleurig beeld	7
Drukfactoren: stikstof, water, klimaat, biodiversiteit	7
Stikstof	8
Water, bestrijdingsmiddelen, peil, waterbalans	9
Biodiversiteitsherstel, nieuwe natuurgebieden	10
Klimaat en energie	11
Wat is nodig? Aanbevelingen en randvoorwaarden	13
Natuurherstel en voltooiing natuurnetwerk Nederland	14
Water en bodem sturend	16
Integrale aanpak stikstof.....	17
Gebiedsgerichte aanpak en zonering	18
Landschap en erfgoed	20
Plan-MER over drukfactoren.....	20
Afwegingskader onttrekking landbouwgrond.....	20
Agrarisch natuurbeheer	21
Voorbeelden van natuurinclusief ontwerpen.....	21
Defensie	23
Toenemende druk op natuurgebieden door recreatie	23
Opmerkingen over provincies en gebieden.....	23
Noord-Holland	23
Zeeland.....	23
IJsselmeer/ Markermeer	23
Groningen, Friesland, Drenthe	23
Noordzee	23
Waddenzee en Waddengebied	23
Enkele verschrijvingen en gebreken.....	23
BIJLAGE ACHTERGRONDINFORMATIE.....	23
Stikstof	23
Water.....	23
Biodiversiteit	23
Klimaat	23

Zo mooi kan Nederland zijn.23

Belang van de natuur en biodiversiteit voor de samenleving

Het belang van de biodiversiteit voor onze samenleving kan moeilijk overschat worden, alleen al als je naar de economische waarde kijkt. Dat blijkt ook uit onderzoeken van de [Wereldbank](#), [CBS](#) en [De Nederlandse Bank](#). 55% van de wereldeconomie is afhankelijk van een goed functionerende biodiversiteit, blijkt uit recent onderzoek van de [WUR](#). In dit onderzoek worden zes redenen genoemd waarom we niet zonder biodiversiteit kunnen: gezonde natuur zorgt voor voedselzekerheid, schone lucht en water, natuurlijke hulpbronnen en grondstoffen, het voorkomen van ziektes en plagen en een goede kwaliteit van leven. Natuur en klimaatverandering op allerlei manieren onlosmakelijk verbonden: natuur kan werken als buffer, maar ook als thermometer.

Met andere woorden: de brede welvaart waar het kabinet naar streeft is hiervan afhankelijk. De grote uitdagingen van onze tijd moeten dringend en vooral gezamenlijk door de verschillende overheidslagen worden aangepakt, zoals ook het [PBL](#) in mei 2024 al aangeeft in hun rapport “Provinciale voorstellen voor omgevingsbeleid in nationale samenhang: Reflectie vanuit het PBL” (p. 4,5,8,20). Snelheid is vereist, gezien de slechte staat van de natuur. Dit besef blijkt wel op verschillende plaatsen in de Ontwerp-Nota Ruimte, maar de beleidskeuzes om de natuur met spoed effectief te versterken en beschermen schieten te kort.

Als vereniging met bijna 1 miljoen leden, donateurs en vrijwilligers, die opkomt voor de natuur, is Natuurmonumenten een spreekbuis voor een grote groep mensen. Dat de natuurbelangen voor veel inwoners van Nederland al jaren zwaar wegen, ook ten opzichte van andere belangen, blijkt uit [recent onderzoek](#) naar draagvlak. Tachtig procent van de Nederlanders vindt het belangrijk dat natuurgebieden goed worden beschermd. “Mensen kiezen overduidelijk de kant van de natuur bij de voorgelegde dilemma’s waarin een afweging tussen natuur en economie moet worden gemaakt.” Het blijkt dat “de respondenten ten opzichte van de huidige situatie meer ruimte geven aan natuur, wonen, duurzame landbouw en water. Dat doen zij door met name de ruimte voor gangbare landbouw te verminderen. Daarnaast kunnen industrie, defensie en infrastructuur volgens de deelnemer ook wel met wat minder ruimte toe.” Dit blijkt ook uit het rapport [Burgerperspectieven op de inrichting van Nederland](#), en uit de recente [Ruimteraadpleging](#). Er is een duidelijke top drie van wensen: 1. Zorg voor voldoende voorzieningen in alle regio’s, 2. Zorg voor een gezonde, schone en veilige leefomgeving en 3. Los problemen nu op en geef ze niet door aan onze kinderen en kleinkinderen. De wensen uit deze top drie kunnen echter niet worden vervuld zonder de natuurlijke randvoorwaarden te herstellen en te beschermen. Ook zijn er zorgen bij de Nederlandse bevolking omdat het Nederlandse landschap de afgelopen 80 jaar veel aan aantrekkelijkheid verloren (landschapspijn). Als u de natuurorganisaties betreft bij de verdere uitwerking, denken wij graag met u mee.

De staat van de natuur

Op wereldschaal is geeft de staat van de natuur een alarmerend beeld, blijkt uit het meest recente [Living Planet Report](#) van het WWF. Er is sprake van grootschalig af- en uitsterven van de natuur. Dat heeft grote gevolgen voor de samenleving, maar het besef daarvan lijkt te ontbreken in het dagelijkse overheidsbeleid.

Ook in Nederland is de staat van de natuur uiterst zorgelijk, blijkt uit de plan-MER en passende beoordeling, maar ook uit het [Compendium van de leefomgeving](#) en de [Tiende voortgangsrapportage natuur](#) van 2024. “In Nederland heeft ca. 90% (sic!) van de habitattypen een ongunstige Staat van Instandhouding (svi). Ongeveer drie kwart van de habitatrichtlijnsoorten verkeert in een ongunstige svi.” (Compendium). “Bovendien verslechtert de staat van instandhouding op ongeveer 30 procent van het areaal op land (PBL, [Quickscan EU Biodiversiteitsstrategie](#) 2022). Weliswaar is er hier en daar sprake van een positieve trend op lange termijn, maar het algemene beeld is miserabel. Zo nemen onze zorgen toe door actuele cijfers over de sterfte onder honingbijen en over de afname van populaties van zogenoemde [wilde bestuivers](#) (Compendium).

Ook voor de waternatuur is de situatie ernstig, blijkt uit de [Tussenevaluatie KRW](#). Geen enkel oppervlakte-waterlichaam in Nederland is op dit moment in de goede ecologische toestand en slechts 3 % is in een goede chemische toestand. De Kaderrichtlijn Water (KRW) eist een goede ecologische toestand in 2027, maar dat lijkt onhaalbaar vanwege te hoge nutriëntenconcentraties, een te optimistische inschatting van de effectiviteit van maatregelen, klimaatverandering, de opkomst van exoten en de slechte chemische toestand.

Natuurmonumenten beheert ruim 110.000 hectare aan natuur in Nederland. In onze gebieden zijn de resultaten ondanks grote inspanningen eveneens dramatisch. Uit interne evaluaties van Natuurmonumenten blijkt dat op bijna een derde van de oppervlakte de natuurkwaliteit achteruitgaat. De oorzaken daarvan liggen veelal buiten de natuurgebieden. Het is vaak dweilen met de kraan open. [Recent onderzoek](#) van Natuurmonumenten (2025) naar het oppervlakte- en het grondwater in elf van haar natuurgebieden verspreid over het land laat een matige tot slechte toestand en achteruitgang zien. Zie ook actuele onderzoeksresultaten naar de natuur in de Waddenzee ([onderzoeksprogramma Waddenmozaiek](#)). Het natuurlijk kapitaal van de vereniging wordt al jaren aangetast en de kosten van natuurbeheer nemen toe, terwijl de bijdrage van de overheid achterblijft.

Voor Natuurmonumenten heeft de bescherming en herstel van de biodiversiteit de hoogste prioriteit, zoals ook te lezen valt in onze [Visie](#) en de huidige Meerjarenstrategie “Nederland Natuurrijker”. Wij streven ernaar dat in 2030 de biodiversiteit sterk is toegenomen omdat ecosystemen zich beginnen te herstellen, iedereen natuurinclusief werkt en er meer robuuste natuur is. Natuurmonumenten concentreert zich op het dagelijkse beheer en herstel van natuurgebieden, maar ook zetten wij in op natuurinclusiever werken en op realisatie van meer robuuste natuur. Zo neemt Natuurmonumenten deel aan het kennisproject [NL2120](#) en [Agenda Natuurinclusief 2.0](#). Ondanks onze blijvende en gerichte inspanningen blijft de natuurkwaliteit in een derde deel van de gebieden achteruitgaan of op hetzelfde niveau. Andere terreinbeherende organisaties (TBO's) hebben dezelfde ervaring.

Essentieel is dat de regering de drukfactoren aanpakt waar de natuur onder lijdt, en waar TBO's als Natuurmonumenten geen invloed op hebben. Daarom is de Nota Ruimte – waarin de ruimtelijke randvoorwaarden op de langere termijn worden bepaald - zo belangrijk voor ons werk. En voor heel Nederland. Maar zonder goede landelijke sturing op de ruimte gaat dit niet lukken.

Ontwerp-Nota Ruimte geeft een te rooskleurig beeld

Wij wijzen erop dat de plan-MER is uitgegaan van werkelijke uitvoering van het beleid volgens de Nota Ruimte. Maar gezien ervaringen uit het recente verleden en gezien niet te voorspellen ontwikkelingen in de toekomst is het maar de vraag in hoeverre de geschetste beleidseffecten ook realistisch zijn. Het beeld uit de MER en de Ontwerp-Nota is daardoor waarschijnlijk te rooskleurig. Dit kan wel verklaren waarom het besef van urgentie over biodiversiteitsherstel ontbreekt en waarom de vereiste keuzes niet worden gemaakt.

Daarnaast is het ook goed te beseffen dat de passende beoordeling alleen betrekking heeft op de Natura2000 gebieden en -doelen en niet op het bereiken van de landelijke gunstige staat van instandhouding. Veel landhabitattypen komen ook buiten Natura2000-gebieden voor. Zij moeten hersteld worden en/of uitgebreid om een gunstige staat van instandhouding te kunnen bereiken. Als de staat van instandhouding betrokken wordt zal de passende beoordeling op flink wat plekken negatiever uitkomen. In de passende beoordeling ontbreekt ook een bespreking van de compensatie die nodig is om de ruimtelijke ontwikkelingen te kunnen uitvoeren.

Drukfactoren: stikstof, water, klimaat, biodiversiteit

Uit de Ontwerp-Nota en ook de Plan-MER valt niet op te maken dat de wettelijke nationale en internationale verplichtingen voor de leefomgeving, zoals voor waterkwaliteit, stikstof, biodiversiteit en klimaat met zekerheid worden nageleefd. Sterker nog: “de Nota Ruimte zet niet expliciet in op het herstel van de huidige verslechtering van de natuurkwaliteit in Nederland” (p. 10 samenvatting plan-MER). De inzet is dus ondermaats. Dit is onbegrijpelijk en onwenselijk: deze drukfactoren bepalen de kwaliteit van de natuur. Naleving is essentieel, en in ons eigen belang.

Hierna is aangegeven wat er ons inziens per thema nodig is om de wettelijke doelen te halen en in welk opzicht de ontwerp-Nota Ruimte daarin voorziet. In het hoofdstuk daarna hebben wij aanbevelingen opgenomen om verschillende problemen tegelijk aan te pakken.

Stikstof

De recente [jurisprudentie](#) van onder meer de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State maakt duidelijk dat er weinig tot geen juridische ruimte is voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen met extra stikstofuitstoot. Zelfs voor de wensen van Defensie en voor de woningbouw is dat een belemmering. Er is eerst grootschalig natuurherstel nodig voordat de natuur weer in staat is om extra stikstof op te vangen zonder nadelige gevolgen. Een landelijke, integrale omgevingsvisie kan in deze tijd niet worden vastgesteld zonder dat er keuzes worden gemaakt om uit de stikstofcrisis te komen.

Uit de recente [analyse van het PBL](#) en andere overheidsadviseurs blijkt dat de doelen van het stikstofbeleid, ook met het volledige pakket aan mogelijke maatregelen van de Ministeriële Commissie Economie en Natuurherstel (MCEN), niet worden behaald. Zelfs met de volledige groslijst van voorgestelde maatregelen halen we de doelen voor de landbouw in 2035 nog steeds niet. Er blijft sprake van een grote restopgave. Daar komt bij dat het demissionaire kabinet voornemens is om met de conceptversie van het 8e Actieprogramma Nitraatrichtlijn de mestregels te versoepelen en om een derogatie op de mestregels te verkrijgen. Daarmee vergroot zij de stikstofopgave nog meer. In de bijlage zijn actuele omstandigheden m.b.t. het stikstofbeleid, wetenschappelijke inzichten en recente jurisprudentie meer gedetailleerd weergegeven, waarnaar we u graag verwijzen.

In paragraaf 10.5.4 van de ontwerp Nota ruimte zijn sectorale keuzes opgenomen over het natuurbeleid, en daar staat onder meer dat ingezet wordt op aanpak van drukfactoren (zoals stikstof), en op het combineren van de landbouw- en natuurfunctie. Maar er wordt, ook kijkend naar paragraaf 10.4.3 over landbouw, niet expliciet gekozen voor extensivering van de veehouderij, het aanleggen van integrale overgangszones van 1 km rondom Natura 2000-gebieden, of het aanleggen van extra natuurgebieden. Zelfs de opgaven die volgen uit de Natuurherstelverordening worden ingevuld binnen de bestaande contouren van N2000 en Natuurnetwerk Nederland (NNN) (als deze is afgerond volgens het Natuurpact). Dit is onvoldoende, zoals ook het huidige stikstofbeleid faalt om de stikstofcrisis op te lossen. Er zijn duidelijke keuzes nodig, en een consequente en stevige Rijksregie om de problematiek aan te pakken. De oplossingen zijn er, maar ze vereisen goede sturing door de overheid.

In de [Kamerbrief](#) 35334-419 van 4 november 2025 wordt een [WUR advies](#) aangehaald in het kader van de rechtszaak van Greenpeace versus de Staat over de stikstofaankpak. Hieruit blijkt dat er diverse scenario's mogelijk zijn om de wettelijke doelen te halen. Met name scenario 3A waarin wordt geadviseerd om een zonering van minimaal 1 kilometer aan te leggen rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. In de Ontwerp-Nota konden dergelijke scenario's gezien het recente tijdstip van de adviezen niet worden opgenomen of verwerkt. In de definitieve Nota en Uitvoeringsagenda kan dat wel. In het volgende hoofdstuk (Wat is nodig?) gaan wij hier verder op in. We verwijzen daarin ook naar de oplossingsrichtingen van de stikstofcoalitie van VNO-NCW, Bouwend Nederland, Natuur & Milieu en Natuurmonumenten. Zie ook p. 109 van de Passende beoordeling, waar duidelijke aanbevelingen zijn genoemd.

Water, bestrijdingsmiddelen, peil, waterbalans

Aankpak van verdroging en van de ecologische en chemische kwaliteit van het water is een conditio sine qua non voor natuurherstel. Voor een korte schets van het huidige beleid, de wettelijke doelen, onderzoek en de juridische achtergrond van dit thema verwijzen wij naar de bijlage.

Uit diverse onderzoeken, zoals de [Tussenevaluatie KRW](#), maar ook [onderzoek](#) door Natuurmonumenten op haar eigen terreinen, blijkt dat de doelstellingen van de Europese Kaderrichtlijn water (KRW) niet in 2027 zullen worden gehaald. Dat is recent bevestigd door de minister van I&W, met name voor bestrijdingsmiddelen en nutriënten, op basis van de [risico-analyse van de Landsadvocaat](#).

Wij ondersteunen veel van de sectorale keuzes In de Ontwerp-Nota Ruimte, zoals het voorkomen van uitspoeling van bestrijdingsmiddelen. Maar nu komt het aan op de uitvoering. Het aan banden leggen van bestrijdingsmiddelen is van groot belang voor het behalen van de KRW-doelen. Volgens de Europese Richtlijn inzake duurzaam gebruik pesticiden moeten kwetsbare gebieden zoals Natura2000-gebieden en grondwaterbeschermingsgebieden worden beschermd tegen de vervuiling door deze middelen. Dit klemmt te meer voor Natura 2000 gebieden nu deze onderdeel zijn van het zogenoemde register van beschermde gebieden van de Kaderrichtlijn Water (art. 6). Bruikbaar hierbij is de [Provinciale handleiding regulering bestrijdingsmiddelen](#) van Urgenda en N&M.

Peilverhogingen die zijn voorgesteld zijn essentieel voor het behalen van natuurdoelen en dus heel waardevol. Ze zijn op dit moment echter te generiek en op verschillende plekken niet voldoende. Het peil zal lokaal en regionaal moeten worden bepaald. In ontwaterde veengebieden bijvoorbeeld, is het van belang om de veenafbraak – en de daaraan gerelateerde, voor de voor economie en bebouwing schadelijke en miljarden kostende bodemdaling en CO2-uitstoot – te stoppen door vernatting naar minimaal 20 cm onder maaiveld tot enkele decimeters boven maaiveld. Dat moet zo uitgevoerd worden dat de druk op ons watersysteem in zowel droge als natte tijden afneemt (i.v.m. zoetwatervoorziening, waterveiligheid). Als we het laagveen willen behouden kan dat bovendien alleen als gekozen wordt voor een hoofdfunctie natuur, dan wel agrarisch gebruik dat te combineren valt met natuur- en waterdoelen. Ook hier is regionaal maatwerk nodig. We willen graag meedenken bij oplossingen.

De keuze in hoofdstuk 10.2 voor een regionale waterbalans ondersteunen wij, althans voor grondwater en oppervlaktewater. Voor de aanvoer van drinkwater is een leidingennetwerk al aanwezig, of kan dat worden gerealiseerd.

Het is gezien de enorme invloed van grondwateronttrekking beslist noodzakelijk om meer aandacht te besteden aan het verminderen van het gebruik en diversificatie van drinkwaterbronnen, zoals meer gebruik van oppervlaktewater en minder van grondwater, beter benutten van gebiedseigen water door b.v. drinkwaterwinning in natte seizoenen, etc. Grondwateronttrekking is een majeur probleem, dat qua ingrijpendheid op termijn tenminste vergelijkbaar is met het stikstofprobleem, met vergelijkbare juridische consequenties.

Een regionale waterbalans betekent voor de hoge zandgronden dat we het aanwezige grondwater en bijkomende neerslag zo goed mogelijk vast moeten houden: niet meer water afvoeren dan strikt noodzakelijk is. Daarbij is het van belang dat de kwaliteit van het gebiedseigen water verbetert. De noordelijke provincies kunnen minder afhankelijk worden van het IJsselmeer door te investeren in een natuurlijker, klimaatrobuust watersysteem, dat water vasthoudt in plaats van afvoert en als uitgangspunt dient voor ruimtelijke ordening. In alle wateraanvoergebieden in Nederland kan gewerkt worden aan het vergroten van de gebiedseigen watervoorraad om de afhankelijkheid van het hoofdwatersysteem te laten afnemen.

Wij herinneren u graag aan de brede Maatschappelijke Watercoalitie. Zij bestaat uit heel uiteenlopende sectoren, zoals de bouw, bedrijfsleven, techniek, natuur, de drinkwatersector, woningcorporaties, boeren, kenniscentra, recreatie en gezondheidsfondsen. De coalitie heeft [tien voorstellen gedaan](#) om de waterproblematiek aan te pakken, waarvan de volgende relevant zijn voor de ruimtelijke ordening:

- Duidelijke regievoering door het Rijk,
- Inventariseren en actualiseren van lozingsvergunningen,
- Invoeren van een meldingsplicht voor kleinere permanente grondwateronttrekkingen,
- Aanpassen van de Omgevingswet zodat opgepompt water voor de bouw terug kan in de grond
- Aanwijzen van voldoende zwemlocaties voor recreanten.

We verzoeken u om deze voorstellen in de definitieve Nota en/of Uitvoeringsagenda te betrekken. Er is breed draagvlak voor. De regievoering door het Rijk is daarvan de meest belangrijke, want alle andere maatregelen zijn daarvan afhankelijk. Nu staat in de Nota op p. 67 dat een groot deel van dit beleid vorm krijgt in de directe leefomgeving, met bijvoorbeeld meer ruimte voor groen en water in steden en dorpen en groenblauwe dooradering. Rijksregie is hierbij onmisbaar. Het zou bijvoorbeeld enorm behulpzaam zijn wanneer in de Nota Ruimte en in de Uitvoeringsagenda integrale, effectieve en integrale zonering goed is verankerd, zoals genoemd in par. 10.5.3. Meer over zonering vindt u in de desbetreffende paragraaf in het hoofdstuk “Wat is nodig”.

Biodiversiteitsherstel, nieuwe natuurgebieden

De Natuurherstelverordening (NHV) beoogt het langdurige en duurzame herstel van biodiverse en veerkrachtige ecosystemen in de land- en zeegebieden van de lidstaten, door middel van het herstel van aangetaste ecosystemen. De NHV is echter ook noodzakelijk voor de verwezenlijking

van de overkoepelende doelstellingen van de Europese Unie op het gebied van klimaatmitigatie, klimaatadaptatie en bodemdegradatie-neutraliteit.

De NHV is het kader waarin de lidstaten doeltreffende en gebiedsgebonden herstelmaatregelen nemen, om uiterlijk in 2030 in alle onder de NHV vallende gebieden en ecosystemen, gezamenlijk, als Uniedoel, minstens 20 % van het landoppervlak en minstens 20 % van het zeeoppervlak te herstellen, en uiterlijk in 2050 alle ecosystemen. De NHV geeft een dwingende agenda, ruimtelijk en niet-ruimtelijk, voor de periode 2024 - 2050 met juridisch bindende tussendoelen. Dit alles met het doel om in 2050 in harmonie te leven met natuur. Zoals al in 2010 overeen is gekomen op de CoP in Aichi (Japan) in het kader van het Biodiversiteitsverdrag.

Het is belangrijk om te beseffen dat de Natuurherstelverordening over het herstel van alle ecosystemen gaat, zowel op land als op zee. Het gaat dus niet enkel om de Natura 2000 gebieden. Het gaat ook niet enkel om stikstof. Het gaat om volledig herstel van habitattypen en soorten van de VHR (waarbij voor marien er nog aanvullingen zijn). Daarnaast gaat het om herstel van agrarische, bos- en stedelijke ecosystemen, het herstel van rivieren en bestuivers. In de bijlage vindt u de verplichtingen meer uitgewerkt.

Nederland moet herstelmaatregelen nemen die nodig zijn om de niet in goede toestand verkerende oppervlaktes van in NHV-bijlage I opgenomen habitattypen te verbeteren om ze in een goede toestand te brengen. Zij dient daarvoor een Nationaal Herstelplan op te stellen (art. 15). Het ontwerp daarvan moet worden ingediend bij de Europese Commissie voor 1 september 2026. De Nota Ruimte moet dan ook worden vastgesteld met inachtneming van de verplichtingen van de Natuurherstelverordening en de uitwerking daarvan in het Nationale Herstelplan, anders is zij in strijd met de Europese regelgeving.

Het beleid zoals dat in Hoofdstuk 10 van de Ontwerp-Nota staat leidt namelijk niet met zekerheid tot het behalen van de doelen. Plan-MER, p. 49 e.v.: “De kans van het doorzetten van de negatieve trend is aanwezig, omdat wordt verwacht dat doelen van natuurgebieden en instandhouding van soorten niet gehaald worden (zorg dat alle ecosystemen in 2050 zijn hersteld). Daardoor is de onderkant van de onzekerheidsmarge in 2050 slecht gescoord en loopt de bovenkant tot matig (o.a. ook door implementatie van de nieuwe Europese natuurwet).”

Het is volgens de plan-MER ook onzeker of de kwaliteit van gebieden voor soorten en habitats zal toenemen. Dat kan alleen bij een sterke inzet op natuurinclusiviteit en daling van emissies, ook na 2030. En dat staat niet vast. Let wel: de MER gaat uit van uitvoering van het beleid van de Nota ruimte, wat geen garantie is. De score is als je hier rekening mee houdt zeker te laag.

De inzet op natuurherstel in de Ontwerp-Nota schiet al met al dus beschamend tekort. Op deze manier wordt ook geen ruimte gecreëerd voor nieuwe, broodnodige ruimtelijke ontwikkelingen. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de oplossingen voor dit probleem.

Klimaat en energie

‘Klimaatbestendig en klimaatneutraal in 2050’ wordt terecht als nationaal belang benoemd. Zie voor achtergrondinformatie de bijlage over het onderwerp klimaat. De Ontwerp-Nota gaat uit van klimaatverandering, met gevolgen voor alle sectoren. Adaptatie is het sleutelwoord en dat lijkt ook voor natuur en landschap onvermijdelijk. De Nederlandse natuur zal in de komende

decennia enorm kunnen veranderen, als gevolg van onder meer een stijgende zeespiegel, verdroging, verzilting, temperatuur- en weersveranderingen, natuurbranden (p. 6 plan-MER).

Klimaatverandering zal ingrijpende gevolgen hebben voor mens en natuur en dat is nu al merkbaar. Maar dat betekent niet per definitie dat de biodiversiteit achteruitgaat. Er vindt een verschuiving plaats van leefgebieden en de voorkomende soorten zullen qua samenstelling per gebied veranderen. Dit wordt echter bemoeilijkt door de al bestaande bedreigingen, zoals verdroging, vermesting en vergiftiging. Zonder deze bedreigingen zou de natuur klimaatverandering veel beter aankunnen. Daarnaast verhindert een versnipperd landschap soorten om te verschuiven naar andere gebieden. De bestaande problemen die de natuur onder druk zetten moeten ook daarom worden aangepakt. Dat was al urgent, klimaatverandering maakt dit nog noodzakelijker.

De Ontwerp-Nota geeft aan de natuur het beste floreert bij aanpassing aan de omstandigheden. Dat geldt echter alleen voor zover de natuur zich kan aanpassen, want het aanpassingsvermogen kent haar grenzen. Dat blijkt ook uit de eerdergenoemde ernstige achteruitgang van de biodiversiteit.

Maar ook waar de natuur zich kan aanpassen, zullen er beheermaatregelen nodig zullen blijven. De habitattypen van het Natura 2000 systeem zullen mee veranderen met de veranderde omstandigheden, want het is een flexibel systeem. Het is bedoeld om de verdere achteruitgang van de biodiversiteit in Europa te stoppen ondanks veranderende omstandigheden. Maar die nieuwe doeltypen zullen ook gevoelig zijn voor bijvoorbeeld stikstof en verdroging. Er zal altijd bos op de zandgronden blijven als stikstofgevoelig habitatype of leefgebied. Inspanningen om drukfactoren, zoals vermesting en verdroging, terug te dringen zullen nodig blijven.

Er zijn in de Ontwerp-Nota enkele maatregelen genoemd die helpen bij het tegengaan van klimaatverandering, zoals de energietransitie, CO₂-opslag en duurzaam beheer van de bodem. Hierbij wordt de meerwaarde van natuurinclusief ontwerpen en 'nature based solutions' echter niet genoemd. Wij verzoeken u om dit in hoofdstuk 10.9 te corrigeren. In het onderzoeksprogramma NL2120, waar Natuurmonumenten in participeert, is de aandacht juist hierop gericht. In het volgende hoofdstuk vindt u daarover meer informatie (Natuurinclusief ontwerpen).

De energietransitie heeft in de Nota een belangrijke rol, sterker nog: het wordt als ordenend principe gezien: 'energieplanologie'. Voorzien worden diverse nieuwe en opgeschaalde olie- en gaswinningsprojecten, en projecten voor transport en opslag van CO₂ en waterstof, met name ook op de Noordzee (par. 10.14).

Maar in hoofdstuk 10.9 wordt geen koppeling gelegd met het belang van het natuurherstel op land, blijkt uit de beleidsrichtingen. Integendeel: de inzet ligt op het versnellen van procedures, ook buiten de Nota Ruimte om op EU-niveau (Richtlijn RED III), waardoor het natuurbelang (ook op zee) minder goed kan worden meegewogen. Dit is in strijd met het uitgangspunt dat de vier integrale thema's gelijkwaardig aan elkaar zijn (p. 60) en eveneens in strijd met de eisen van de Vogel- en Habitatrichtlijn. We verwijzen u graag naar de [zienswijze](#) van Stichting Noordzee, Natuur & Milieu en Natuurmonumenten over de AMvB RED III. Daarnaast verwijzen we graag naar onze zienswijze op het Programma verbindingen aanlanding wind op zee.

Tenslotte zijn de beleidskeuzes in hoofdstuk 10.9 (ook in hoofdstuk 7 en par. 10.4) onvoldoende om de doelen uit het Klimaatplan 2021-2030 en het aanvullend klimaatpakket te halen, voor wat betreft de landbouw. Een citaat daaruit: “in 2050 is er sprake van duurzame landbouw en landgebruik. “Het kabinet kiest hiervoor één integrale aanpak waarbij de uitdagingen op het gebied van klimaat, milieu, water en stikstof via het landbouwakkoord en het nationaal programma landelijk gebied worden geadresseerd.” (“Extra pakket maatregelen dicht gat tot klimaatdoel 2030”) Hiermee moet de taakstellende opgave van 5 megaton CO₂-reductie in 2030 worden ingevuld.”

Het is vooralsnog onduidelijk hoe de landbouwsector de klimaatdoelen kan halen. In het [pakket voor Groene Groei](#) is maar een beperkte rol voor verduurzaming van de landbouw weggelegd (genoemd wordt alleen inzetten op vezelteelt en op overschakelen van dieselwerktuigen naar emissieloze voertuigen). De maatregelen uit het [Startpakket](#) m.b.t. stikstof en het pakket van de Ministeriële Commissie Economie en Natuur (MCEN) zijn ook onvoldoende, zoals eerder benoemd. Het ruimtelijke beleid biedt volop kansen om bij te dragen aan het klimaatbeleid, zoals door middel van beschermende zones rond natuurgebieden, optimaal herstel van en gebruik van de bodem, zoals ook in veenweidegebieden, en verplicht natuurinclusief ontwerpen. Zie daarvoor het volgende hoofdstuk. In de definitieve Nota Ruimte en de Uitvoeringsagenda verdient dit een belangrijke plaats.

Wat is nodig? Aanbevelingen en randvoorwaarden

Natuurherstel en voltooiing natuurnetwerk Nederland

De instandhouding en het herstel van de Natura 2000 gebieden en ook biodiversiteitsdoelen volgens de Natuurherstelverordening vragen aanleg van nieuwe natuur: grote robuuste natuurgebieden en onderlinge verbindingen zijn nodig om tot herstel te komen. Maar dit is ook dé kans om natuurherstel samenhangend en voor de lange termijn aan te pakken, waarbij niet alleen onze natuur maar ook de leefbaarheid en toekomst-bestendigheid van Nederland wordt versterkt.

Systeemherstel is effectief, efficiënt en levert meervoudige baten op. Natuurgebieden, landbouwgronden, steden en rivierecosystemen staan met elkaar in verbinding en beïnvloeden elkaar, zowel positief als negatief. De NHV stimuleert het benutten van koppelkansen. Herstelmaatregelen die biodiversiteit, waterkwaliteit, klimaatadaptatie, verbetering van gezondheid en voedselzekerheid combineren verdienen prioriteit. Systeemherstel is de meest efficiënte weg vooruit. Het heeft breed effect, want versterking van het systeem komt ten goede komt aan soorten, habitats en bredere ecosystemen die ecosysteemdiensten leveren, ten behoeve van onder andere landbouwpraktijken, stedelijke leefbaarheid, waterretentie en overstromingsrisico's.

Effectief systeemherstel vraagt om uitvoering. Maatregelen moeten slim gekozen zijn, maar vooral volledig en tijdig worden uitgevoerd. Heldere bestuurlijke verantwoordelijkheid en voldoende financiering zijn daarbij onmisbaar. De Nota Ruimte en Uitvoeringsagenda moeten zorgen voor borging.

Uit het meest recente [verkenning van het PBL](#) blijkt dat 100.000 tot 150.000 ha extra natuur (natuur als hoofdfunctie!) nodig is om de wettelijke en maatschappelijke doelen te halen, afhankelijk van de keuze tussen het natuurinclusieve scenario (NI) en het intensief-technologische (IT). Daarnaast is 300.000 tot 700.000 hectare agrarische natuur nodig, eveneens afhankelijk van het scenario. Dit komt nog bovenop de 50.000 hectare voor afronding van het NNN en de Bossenstrategie. Voor deze opgave is volgens het PBL een enorme versnelling van grondaankoop van landbouwgrond nodig door het Rijk, met een factor 2 tot 4.

In de definitieve Nota en in Uitvoeringsagenda is uitwerking van dit punt nodig en een correctie van paragrafen 10.5.2 en 4. Hier staat namelijk dat de benodigde ruimtelijke uitbreiding van natuurareaal wordt vermeden door te kiezen voor functiecombinaties, door natuur ook te beschermen buiten bestaande en beschermde natuurgebieden en door herijking van Natura 2000-gebieden. Ook de Bossenstrategie wordt zo veel mogelijk ingevuld via omvorming en uitbreiding van bos binnen bestaand beschermd natuurgebied incl. NNN. Deze insteek is stuitend. Ze miskent het gewicht van robuuste natuurgebieden en herstel van biodiversiteit als randvoorwaarde voor een gezonde maatschappij.

Waar 'meervoudig ruimtegebruik' genoemd wordt, spreekt de Ontwerp-Nota bovendien impliciet steeds over de combinatie van hoofdfuncties als landbouw of defensie met als onderschikte nevenfunctie natuur. Dit is geen integrale oplossing: het belang van natuur moet even zwaar meewegen, of in sommige gevallen ook zwaarder, als hoofdfunctie.

Bij extra natuurgebieden denken wij aan de volgende gebieden:

- Zeereservaten: Deze zijn zeer hard nodig en kunnen deels gecombineerd worden met vormen van windenergie.
- De binnenduinrand: Hier is meer ruimte nodig in verband met de opvang van zeespiegelstijging en toename van kwel. Bebouwing in dit gebied is niet wenselijk.
- Zoals al in de Ontwerp-Nota is opgenomen hebben rivieren en beken veel meer ruimte nodig i.v.m. de waterbergingsfunctie. Een natuurfunctie in de uiterwaarden en langs beken kan hier uitstekend mee gecombineerd worden, zoals met Plan Ooievaar in het verleden al is ingezet. Het voorkomt ook afspoeling van te voedselrijk landbouwwater. Dit sluit aan op plannen van waterschappen.
- Ten behoeve van hydrologisch herstel kunnen er in Nederland talloze ‘sponzen’ worden aangelegd, in de vorm van vernatting van laagveen(vorming), herstel van grootschalige hoogveengebieden en verbrede beekdalen. We willen graag meedenken in de uitwerking.
- Er zijn robuuste verbindingzones nodig, zoals de [Natte As](#). In dit opzicht zijn de smalle verbindingen volgens de voormalige EHS, voor zover nog niet gerealiseerd, geen goed voorbeeld.

Als er geen extra natuurgebieden komen, zullen bestaande natuurgebieden niet beter worden verbonden. Hun robuustheid blijft zo ook achter. Alleen groenblauwe dooradering wordt in dit verband genoemd, maar dat zijn smalle verbindingen in het landelijk gebied, in de circulaire economie of in naoorlogse wijken. “Houtwallen, singels, beplante overhoeken en bermen van sloten en vernatting van beekdalen zorgen voor een groenblauwe dooradering van het landschap.” (p. 55) Hoewel dit op zichzelf uiterst welkom is, bijvoorbeeld in verband met verspreiding van soorten, leveren te smalle verbindingzones geen robuustere natuurgebieden op.

Punt van aandacht is de keuze om in te zetten op groenblauwe dooradering (p.241) binnen bosgebied. Dit wordt in de huidige praktijk helaas belemmerd, omdat dit niet past binnen de definitie van ‘bos’ in de Bossenstrategie. Concreet: een rij bomen langs een sloot kan wel groenblauwe dooradering zijn, maar is geen bos.

In de Ontwerp-Nota is aangegeven dat het Natuurnetwerk Nederland (NNN) in 2027 volgens eerder gemaakte afspraken in het Natuurpact afgerond wordt. Terecht, want PBL stelt in een rapport van 40 % van de natuurwinst tussen 2015 en 2027 voortkomt uit afronden van het NNN. Maar uit de laatste Voortgangsrapportage Natuur blijkt dat de zelfs de afronding van het NNN piept en kraakt en dat het in het huidige tempo nog tot 2040 duurt. Zo heeft provincie Noord-Holland al aangegeven deze deadline niet te halen. De belangrijkste redenen zijn de toegenomen grondprijzen en omdat het laaghangend fruit geplukt is.

Er moet dan ook een ambitieus Natuurplan gemaakt worden, waarmee Nederland de natuur de ruimte geeft en tegelijk investeert in het landelijk gebied. Met dit Natuurplan geven we invulling aan de Natuurherstelverordening. De afronding van het Natuurnetwerk Nederland moet een impuls van 500 miljoen euro krijgen. Geef dit aan provincies op voorwaarde dat zij bindende trajecten met grondeigenaren starten. Deze bindende trajecten hebben een vaste termijn en de provincie biedt de ondernemer aan om te verplaatsen, verduurzamen of te stoppen.

Op p. 124 staat dat aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels worden gerealiseerd. Daar staan wij uiteraard achter, maar het is dan noodzakelijk dat er concrete doelen vastgesteld worden. Wij pleiten voor gebiedsaanwijzing en populatiebescherming, vooruitlopend op beleid vanuit de Natuurherstelverordening. Met volledige vrijwilligheid worden de doelen voor weidevogelbescherming in Noord-Holland niet gehaald.

Samenvattend roepen wij op tot het volgende:

- Leg 100.000-150.000 ha extra natuur nieuwe natuur aan: grote robuuste natuurgebieden en onderlinge verbindingen.
- Beschouw natuur als een hoofdfunctie op zichzelf, niet slechts als een nevenfunctie.
- Maak een ambitieus Natuurplan, waarmee Nederland de natuur de ruimte geeft en tegelijk investeert in het landelijk gebied. Met dit Natuurplan geven we invulling aan de Natuurherstelverordening.

Water en bodem sturend

Water en bodem zijn terecht benoemd als een van de vier hoofdthema's om in samenhang richtinggevend nationale keuzes te kunnen maken (par 4.4). De demissionaire regering is eerder dit jaar afgestapt van het principe 'water en bodem' sturend, en heeft gekozen voor 'rekening houden met' (p. 44). Veel maatschappelijke organisaties staan echter achter het principe 'water en bodem sturend', zie b.v. convocaties van de [VNG](#) en de [UvW](#). In de provincies Brabant en Utrecht is tijdens de begrotingsbehandeling 2025 besloten dat bodem en water sturend blijven, en wij pleiten ervoor om dit goede voorbeeld na te volgen. Zie ook de actuele ruimtelijke arrangementen tussen provincies en Rijk waaruit dat steeds blijkt.

In de plan-MER is niet geanalyseerd óf en wanneer de grenzen van water en bodem wordt bereikt. Een van de conclusies is dan ook dat "Het bereiken van deze grenzen (..) op termijn (kan) leiden tot de noodzaak om alsnog aanvullende maatregelen te nemen, met doorwerking naar het bijbehorende grondgebruik." Beter is het om daarop voor te sorteren. Respecteer de grenzen nu en vermijd daardoor kosten en moeite in de toekomst. Wentel de risico's niet af op toekomstige generaties.

Leg ook in de Nota Ruimte vast dat behoud en verbetering van de kwaliteit van water en bodem bij nieuwe ontwikkelingen leidend is, als randvoorwaarde voor toekomstbestendige ruimtelijke ontwikkelingen. Zowel in de natuurgebieden als in de landbouw is een gezonde bodem en schoon en voldoende water essentieel. Wij verzoeken de regering om hierbij het advies van de Rli ter harte te nemen, zie [Ruimtelijke ordening in een veranderend klimaat](#). Dat is ook verstandig omdat er een EU-Richtlijn bodemmonitoring in voorbereiding is. Hiervan is het doel om ervoor te zorgen dat in 2050 de bodem schoon is en nieuwe verontreinigingen worden voorkomen. Het is kostenefficiënt om hierop te anticiperen.

Samenvattend roepen wij op tot het volgende:

- Handhaaf het principe "water en bodem sturend".
- Sorteert voor op het bereiken van de grenzen van water en bodem.

- Leg in de Nota Ruimte vast dat behoud en verbetering van de kwaliteit van water en bodem bij nieuwe ontwikkelingen leidend is.

Om ruimte te geven aan grondwaterherstel in kader van KRW, Natura2000 en het voorkomen van problemen door klimaatverandering zijn de volgende specifieke maatregelen logisch:

- Vernat de laagtes in het zandlandschap weer, in aanvulling op de stroken langs beken. Dat waren vroeger de broekgebieden op de zandgronden, die nu voor landbouw vaak zeer sterk ontwaterd zijn. Dat betekent een verlaging van de grondwaterstand in de ruime omgeving en dat is zeer ongunstig voor de natuur in droge perioden.
- Herstel kwelgebieden. Op bepaalde plekken in het zandlandschap op overgangen naar lagere gebieden (en ook aan de binnenduinrand) kwam altijd grondwater in de vorm van kwel weer aan de oppervlakte. Diepe ontwatering voor de landbouw veroorzaakt dat de kwel niet meer voldoende aan de oppervlakte komt, terwijl dit de enige plekken zijn waar een aantal habitattypen met een uitbreidingsopgave in Nederland voor kan komen.
- Voorkom, dan wel beperk, landbouw op steile hellingen in het Zuid-Limburgse heuvelland, waar water en modderstromen nu problemen veroorzaken. Omzetten naar natuur is ook hier een oplossing en tegelijk invulling van N2000 doelstellingen van uitbreiding en herstel van droge schraallanden.

Integrale aanpak stikstof

De Nederlandse natuur lijdt al decennia onder een te hoge stikstofbelasting en sinds 2019 is het ook een grote belemmering voor de vergunningverlening voor de woningbouw, verduurzaming en voor nieuwe bedrijvigheid. Alleen met een geborgde aanpak die garandeert dat de stikstofemissies dalen en de natuur in Nederland daadwerkelijk kan herstellen kunnen we het stikstofprobleem oplossen. Een lagere stikstofuitstoot is niet alleen goed voor herstel van de biodiversiteit, maar ook voor onze gezondheid en onze economie.

De huidige intensieve landbouw, de grootste uitstoter van stikstof, kost de maatschappij immers meer dan dat het oplevert: "De Nederlandse landbouw lijdt verlies", zegt [Deloitte](#). "Ze levert jaarlijks €13,3 miljard aan toegevoegde waarde op, de huidige en toekomstige maatschappelijke schade bedraagt €18,6 mrd. Het verschil is €5,3 mrd negatief." Sterke extensivering en natuurinclusieve landbouw met veel natuur kan zo de negatieve impact omdraaien naar een positieve impact. Daarvoor krijgen we ook schoner water terug, gezondere lucht en een aantrekkelijker landschap. Dit landschap biedt dan ook weer economische kansen voor bijvoorbeeld recreatie.

Natuurmonumenten heeft samen met haar partners Bouwend Nederland, Natuur en Milieu en VNO-NCW een robuuste aanpak voor het oplossen van het stikstofprobleem gepresenteerd. Met een combinatie van geborgde generieke bronmaatregelen en geborgde gebiedsgerichte maatregelen kunnen we het stikstofprobleem achter ons laten. Hierbij is regie op de ruimte van groot vitaal belang.

Met name in de volgende gevallen is regie van belang:

- Voor het realiseren van integrale beschermingszones rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden;
- Om te zorgen dat er voldoende (ruil)grond is voor het extensiveren en verplaatsen van bedrijven, maar ook om het natuurareaal uit te breiden;
- Om te sturen op het passende grondgebruik via gebruik van instructieregels of andere instrumenten uit de Omgevingswet.

Gebiedsgerichte aanpak en zonering

Er is ruime consensus over de gebiedsgerichte aanpak als de beste manier om de verschillende opgaven integraal aan te pakken en zonering is hét instrument om dat vorm te geven. Volgens het PBL is zonering ook de motor van een effectief stikstofmaatregelenpakket. Het zoneren rondom kwetsbare natuurgebieden wordt maatschappelijk breed gedragen. Van het demissionaire kabinet dat rondom de Peel en de Veluwe wil gaan zoneren, tot [alle decentrale overheden en de landbouworganisaties LTO en NAJK die ook zonering ondersteunen](#). En ook Natuurmonumenten, Bouwend Nederland, VNO-NCW en Natuur en Milieu willen er mee aan de slag. Een structurele keuze voor zonering ontbreekt tot onze verbazing echter in de Ontwerp-Nota Ruimte.

PBL en ook Wageningen University and Research (WUR) geven aan dat het noodzakelijk is om te zoneren rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Daarnaast wijst het PBL erop dat zoneren voor alleen stikstof niet doelmatig is en dat de 250 meterzones uit het Startpakket Nederland van het Slot onvoldoende zijn om de natuur effectief te laten herstellen. Zeker als dat in slechts twee gebieden gebeurt (Veluwe en Peel). De zones moeten minimaal 500 tot 2000 meter breed zijn. De WUR geeft aan dat de natuurdoelen behaald kunnen worden met een combinatie van een geborgde generieke aanpak in combinatie met een zonering van 1 kilometer rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Op basis van de adviezen van de PBL en WUR stellen wij voor om integrale overgangszones rondom alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden in de Nota Ruimte op te nemen.

Dit zijn echter vaak complexe projecten, waarbij uiteenlopende belangen spelen en grond soms van eigenaar wisselt. Wij pleiten er daarom voor, zoals ook het [PBL](#) (Provinciale voorstellen voor omgevingsbeleid in nationale samenhang: Reflectie vanuit het PBL, 2024, p. 60), dat er weer een deskundige organisatie opgezet wordt, zoals voorheen de Dienst Landelijk Gebied, voor het faciliteren van de uitwerking van gebiedsprocessen. Een Staatscommissie zoals het PBL in haar recente Verkenning voorstelt, lijkt ook geen overbodige luxe.

Om de zonering te borgen dient het ruimtelijke instrumentarium uit de Omgevingswet ingezet te worden, maar ook een wet zoals de vervallen WILG, biedt veel aanknopingspunten om een integrale gebiedsgerichte aanpak onder landelijke regie te realiseren en te borgen. In het Factsheet aanpassen grondgebruik voor KRW van [FLO](#) staat een goed overzicht van de beschikbare instrumenten uit de Omgevingswet.

Door middel van maatwerk kan een natuurgebied worden beschermd tegen meerdere drukfactoren zoals stikstof, verdroging en een slechte waterkwaliteit. Het leefgebied van planten en dieren wordt zo vergroot. Integrale zonering vraagt om flexibele omvang. Alleen zoneren voor stikstof is ondoelmatig en 250 meter is ontoereikend om de verschillende doelen te bereiken op het gebied van water en biodiversiteit. De Vogel- en Habitatrichtlijndoelen vragen om zones van ongeveer 500 meter bij een extensiverende landbouwsector en 2000 meter bij een intensieve

landbouwsector. Daar komt ook bij dat elk natuurgebied anders is: meer of minder stikstofbelasting, een andere bodemsoort en een geheel eigen hydrologische situatie. Wij stellen als minimale omvang 1 kilometer voor op basis van de WUR-scenariostudio, maar de precieze omvang van de zonering wordt bepaald op basis van de opgaven op het gebied van stikstof, water en biodiversiteit.

Alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden komen hiervoor in aanmerking. Gezien de hoge stikstofdruk op de Peel en de Veluwe hebben deze gebieden prioriteit, maar uiteindelijk is zonering voor alle Natura 2000 gebieden vereist voor een robuuste natuurbescherming. De volgorde waarop gebieden worden aangepakt dient opgenomen te worden in een Uitvoeringsagenda Zonering en gebaseerd te zijn op het recente Greenpeace-vonnis en urgente knelpunten voor economie en woningbouw.

De enige garantie voor duurzaam natuurherstel en het op gang brengen van de vergunningverlening is het juridisch borgen van de zonering. Deze borging moet uiterlijk in 2030 gerealiseerd zijn zodat aan het Greenpeace-vonnis kan worden voldaan. Als het stikstofreductiedoel in 2030 niet is gerealiseerd dienen bestaande NB-vergunningen, voor zover die aan dit doel in de weg staan, ingetrokken te worden. Voor de overige opgaven dienen zaken als een hoger waterpeil, beperkingen in teelten of bemesting of een lagere veedichtheid ook ruimtelijk vastgelegd te worden. Er zijn tal van mogelijkheden om de aanpassingen in het grondgebruik die nodig zijn voor effectieve zonering juridisch te borgen, zie het eerdergenoemde document van FLO Legal. Stimuleer verder dat waterschappen, provincies en gemeenten via hun plannen en verordeningen goede beschermingsregels vaststellen voor die gebieden. Neem bijvoorbeeld een graslandnorm op voor de veeteelt. Beperk het gebruik van bestrijdingsmiddelen, en voorkom zo dat een cocktail van bestrijdingsmiddelen wordt gebruikt in en rond natuurgebieden, zoals in beekdalen, en bescherm zo ook woonwijken. Dit sluit aan op plannen van waterschappen.

Ondernemers hebben hulp nodig bij de veranderingen als gevolg van zonering. Met een goede mix van maatregelen, zoals beëindigen, verduurzamen en verplaatsen, hebben ondernemers regie over hun toekomst. De toegezegde impuls voor het Agrarisch Natuurbeheer is een belangrijke invulling van dit toekomstig verdienmodel in deze zones. Voldoende middelen voor dit alternatieve verdienmodel zijn vereist, maar ook middelen om ondernemers te compenseren via nadeelcompensatie of voor afwaardering van de grond.

Samenvattend roepen wij op tot het volgende:

- Neem zonering op in Nota Ruimte. Neem de adviezen van het PBL en de WUR ten aanzien van de omvang en integraliteit van de zonering daarin mee.
- Neem integrale zonering van minimaal 1 kilometer voor alle stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden expliciet op in de Nota Ruimte.

Landschap en erfgoed

We zijn blij met de aandacht in de Ontwerp-Nota Ruimte voor de bijzondere cultuurlandschappen van Nederland, onder de titel “waardevolle cultuurlandschappen 2.0” (p. 109). Op de kaarten uit de Ontwerp-Nota ontbreken op het moment nog verschillende karakteristieke landschappen (zie de paragraaf “Enkele verschrijvingen en gebreken”).

De bescherming van landschap en erfgoed behoeft betere, landelijke borging. De bijzondere cultuurlandschappen zijn maar zeer ten dele beschermd, bijvoorbeeld als UNESCO-werelderfgoed of als beschermd stads- of dorpsgezicht. Een landelijke beschermde status voor andere bijzondere cultuurlandschappen is er niet, alhoewel er aandacht is voor het landschap in de Omgevingswet, en ook in het verdrag van Florence (de Europese Landschapsconventie (ELC)).

De 27 in de Ontwerp-Nota opgenomen waardevolle cultuurlandschappen zijn nu schetsmatig op de kaarten opgenomen (p. 247 en verder), maar niet duidelijk begrensd. Het is verder vaak onduidelijk wat de kwaliteit zou moeten zijn en hoe deze beter kan worden beschermd. Denk bijvoorbeeld aan een bepaald aantal kilometers aan groenblauwe dooradering. Meekoppelkansen kunnen beter worden gebruikt. Ook zijn andere onmiskenbaar waardevolle cultuurlandschappen niet in de lijst van 27 opgenomen. We roepen u op verder na te denken over de bescherming én ontwikkeling van de karakteristieke Nederlandse cultuurlandschappen, al sinds 1905 een zorg van Natuurmonumenten.

Het Nederlandse erfgoed, zowel landschappelijk, archeologisch als gebouwd, kan hierbij goed worden meegenomen. Het kan bijvoorbeeld beter toegankelijk worden gemaakt voor nieuwe groepen en opnieuw, optimaal worden ingezet voor medegebruik met passende en duurzame nieuwe functies en creatieve ontwikkelmogelijkheden.

Moedig provincies en gemeenten aan om landschap en erfgoed te gebruiken als een samenbindend element, als een overkoepelend concept bij (her)inrichting van gebieden in en om natuurgebieden, met alle opgaven zoals hierboven genoemd. Door in beeld te brengen welke ‘landschaps-ecologische’ relaties er bestaan en waar de hoofdverbindingen liggen wordt duidelijk hoe een provinciaal samenhangend, gebiedsgericht beleid kan worden gevoerd. Zorg daarbij voor financiële ruimte om dit beleid uit te voeren, bijvoorbeeld in de vorm van landschapsfondsen, of door dit mee te nemen in regelingen, zoals subsidies of ‘rood voor groen’.

Samenvattend roepen wij op tot het volgende:

- Landelijke borging van bescherming van landschap en erfgoed.
- Denk verder na over de bescherming én ontwikkeling van de karakteristieke Nederlandse cultuurlandschappen.

Plan-MER over drukfactoren

Voor bloeiende robuuste natuur is randvoorwaarde dat drukfactoren worden aangepakt, zoals stikstof-depositie. Uit de plan-MER (p. 272) blijkt dat de Ontwerp-Nota in deze noodzaak niet voorziet. “De Nota Ruimte zet niet expliciet in op het herstel van de huidige verslechtering van de natuurkwaliteit in Nederland. De onderliggende oorzaken daarvan (zoals stikstofdepositie, uitspoeling van bestrijdingsmiddelen en de gebrekkige hydrologische situatie) worden – in dit verband - beperkt geadresseerd. Dit komt naast de beoordelingen in dit plan-MER, ook uit de Passende Beoordeling.”

Evenmin biedt de Ontwerp-Nota zicht op de aanpak van de gevolgen van klimaatverandering, hitte, droogte en wateroverlast. “De beleidskeuzes uit de Nota Ruimte zorgen wel voor een (lichte) verbetering van de beoordeling, maar dit leidt niet tot het ombuigen van de reeds negatieve trend voor deze thema’s.” [...] “Veel van de beleidskeuzes en bijbehorende maatregelen moeten nog geëffectueerd worden in wetgeving, concrete uitwerking, etc. Dit geeft de beoordeling ten opzichte van de referentiesituatie en mate van doelbereik een bepaalde mate van onzekerheid. Ook is circa 30% van de beleidskeuzes meer een procesbesluit, wat de mate van vrijwilligheid vergroot. Tot slot is de uitvoeringsagenda en doorwerking daarvan nog niet uitgewerkt in de Nota Ruimte. Hierdoor bestaan nog onzekerheden en resultaten zullen moeten laten zien of de beleidskeuzes effectief zijn. De monitoring vanuit het PBL geeft hier belangrijke informatie voor. Maar in de concretere uitwerking in de Nationale Programma’s zal dit nadrukkelijk een plek moeten krijgen. “

Afwegingskader onttrekking landbouwgrond

In de ontwerp-Nora staat het voornemen om een afwegingskader onttrekking landbouwgrond op te stellen. Het beschermen van landbouwgrond is onverstandig en overbodig om een aantal redenen:

- De hoge grondprijs biedt al bescherming. De gemiddelde prijs voor een hectare agrarische grond was 80.000 euro in 2024 en dat is al zeer hoog in vergelijking met andere EU-lidstaten. De meest vruchtbare landbouwgrond heeft vanwege het extra opbrengend vermogen een nog veel hogere grondprijs en is daarmee minder aantrekkelijk voor een functiewijziging. Deze hogere grondprijs is al een natuurlijke drempel. Ook bij gedwongen onteigening gelden deze hogere grondprijzen.
- Grote opgaven verdienen geen extra belemmering. De opgaven op het gebied van natuur, woningbouw, duurzame energie en water zijn zeer groot in Nederland en per gebied verschillend. Het uitvoeringstempo ligt daarnaast laag.
- De afname van landbouwgrond zal beperkt zijn. De reden voor het beschermen van landbouwgrond komt vanuit de wens om de voedselzekerheid veilig te stellen. Momenteel is 65 procent van het landoppervlak in gebruik door de landbouw. De totale ruimte vraag op het gebied van woningbouw, natuur en duurzame energie is beperkt en zal de voedselzekerheid niet in gevaar brengen. Zeker wanneer er gekozen wordt voor meervoudig ruimtegebruik, zoals landbouw-inclusieve natuur of natuurinclusieve woningbouw.
- Tot slot: als er al een afwegingskader wordt opgesteld dient de definitie van hoogwaardige landbouwgrond opgesteld te worden door onafhankelijke deskundigen. Anders ontstaat het risico dat er een te ruime definitie wordt opgesteld, die stelt dat zandgrond voor asperges of de veenweide voor melkvee hoogwaardig en beschermwaardig is. Ondanks het grote risico op uitspoeling en het kunstmatige lage waterpeil op deze gronden met alle negatieve effecten van dien.

Agrarisch natuurbeheer

Een belangrijke rol voor versterking van de biodiversiteit is in de Ontwerp-Nota weggelegd voor agrarisch natuurbeheer. Het PBL raadt ook aan om agrarisch natuurbeheer te stimuleren door in combinatie met aankoop het areaal “te voorzien van een langetermijn-verbintenis of beschermingsstatus zodat dit areaal past onder de EU-criteria” ([PBL](#), p. 8).

Natuurmonumenten sluit zich bij dit advies aan. Agrarisch natuurbeheer is niet effectief als het losse, kleinschalige en onsamenvangende projecten betreft. Voor herstel van ecosystemen is het nodig dat agrarisch natuurbeheer langdurig plaatsvindt in grote aaneengesloten gebieden, die bijvoorbeeld door coöperaties worden beheerd. Die gebieden moeten zich ook bevinden in ecologisch waardevolle delen van het land, bijvoorbeeld in overgangszones rondom natuurgebieden en ecologische verbindingszones, buiten het NNN. Hiervoor is landelijke regie nodig. Voor agrarisch natuurbeheer zijn zwaardere pakketten nodig om ecologisch effectief te zijn. Faciliteer dit ruimtelijk en financieel, bijvoorbeeld via ruimtelijke reserveringen en voldoende budget in de begroting van VRO, dan wel LVVN.

Voorbeelden van natuurinclusief ontwerpen

De Omgevingswet was oorspronkelijk gericht op integrale besluitvorming, waarbij alle aspecten van de leefomgeving vroegtijdig bij het ontwerp van plannen betrokken zouden worden. Dat is ook een belangrijk actiedoel uit de Global Biodiversity Framework, waaraan Nederland zich heeft verbonden. Door het loslaten van de koppeling van vergunningaanvragen op gebied van bouwen, ruimtelijke ordening en natuur is de plicht tot integraal ontwerpen verdwenen. Dit werkt contraproductief. Wij dringen erop aan om de onlosmakelijke samenhang van de omgevingsvergunning voor natuur met andere toestemmingen weer in de Omgevingswet op te nemen, zoals dat oorspronkelijk was geregeld in 2.27, eerste lid, Wabo en 6.10a Bor.

Versnelling van onder meer woningbouw wordt juist bereikt door bij de ontwerpfase na te denken over natuurinclusief ontwerpen van het landschap en over inrichting van gebouwen met ruimte voor beschermde soorten. Het leidt tot goede inpassing van een robuust, aaneengesloten natuurnetwerk in een aantrekkelijk cultuurlandschap, met groene vingers tot in het hart van de dorpen en steden. Wij pleiten daarbij voor het beginsel van evenwichtig investeren: iedere majeure economische/ruimtelijke investering (woningbouw, industrie, infra enz) moet gepaard gaan met een majeure investering in natuur en landschap.

Zo zullen er ook minder wezenlijke bezwaren zijn tegen nieuwbouwprojecten, omdat er meer evenwicht is tussen de uiteenlopende belangen in het landelijk gebied. Dat draagt bij aan de brede welvaart, waar het demissionaire kabinet naar streeft.

Hiermee kan eveneens een invulling gegeven worden aan de bosuitbreiding van de Bossenstrategie (37.400 ha). Dat leidt tot een klimaatbestendiger landschap (bos in en rond steden) en kan functioneren als overgang van natuurgebieden richting stad, om toenemende recreatiedruk op te vangen. Deze opgave wordt niet expliciet besproken in de Ontwerp-Nota, noch in de passende beoordeling, noch is op het moment landelijk budget beschikbaar.

Met het tonen van goede voorbeelden wil Natuurmonumenten bewijzen dat oplossingen voor systeemherstel wel degelijk mogelijk zijn: dat het dus wél kan. Dat laat ook uw eigen Programma Mooi Nederland zien, met de Handreiking Overgangsgebieden in transitie naar iconische cultuurlandschappen. Heel bruikbaar zijn de concrete bouwstenen die daarin zijn opgesteld voor de nieuwe Ontwerp-Nota Ruimte, vanuit het perspectief van ruimtelijke kwaliteit. Denk ook aan [Panorama Nederland 2018](#) van het College voor Rijksadviseurs, en het [Aanvalsplan Landschap](#), met aanbevelingen voor bescherming van onze meest waardevolle landschappen. En zie “Zo

mooi kan Nederland zijn” van de natuurorganisaties in Brabant. Dit is op de laatste pagina van de Bijlage opgenomen.

Hoe agrarisch gebruik kan samengaan met natuurherstel blijkt uit voorbeelden uit het volgende [blog](#): “De manier waarop we ons eten steeds efficiënter en goedkoper zijn gaan produceren, heeft ontegenzeggelijk bijgedragen aan het verlies van biodiversiteit. De positieve kant van dat verhaal is dat landbouw dus óók een sleutelrol kan spelen in het herstel van biodiversiteit. En dit gebeurt al: er zijn heel veel boeren die stappen zetten om meer natuurinclusief te boeren.”

Goede voorbeelden van natuurinclusief ontwerpen en meervoudig ruimtegebruik rond rivieren zijn te vinden op de website en in de visie ‘[Ruimte voor Levende Rivieren](#)’ van Wereld Natuur Fonds, Natuurmonumenten, LandschappenNL, de Natuur & Milieufederaties, ARK Natuurontwikkeling en Vogelbescherming Nederland.

Daarnaast hebben natuurorganisaties samen met overheden en andere partijen al laten zien dat de natuur als oplossing voor klimaatproblemen werkt: de ‘[Coalitie Natuurlijke Klimaatbuffers](#)’ heeft gedurende 15 jaar gewerkt aan zo’n 195 projecten, goed voor zo’n 95.000 hectare, met klimaatadaptatie en CO2-reductie als ook expliciete doelstellingen naast natuurherstel. Natuur kan helpen bij bescherming tegen zeespiegelstijging blijkt uit het Deltaprogramma en het recente rapport [Kennisprogramma Zeespiegelstijging](#).

Andere voorbeelden waarbij ‘nature based solutions’ zijn gebruikt zijn te vinden in het onderzoeksprogramma NL2120. Bij de [Getijdegebieden Rotterdam](#) krijgt de Maas steeds groenere oevers, met ruimte voor natuur en recreatie, maar ook met een dempende functie in het kader van waterveiligheid. In het [veenweidegebied](#) van Hegewarren worden bij wijze van experiment lisdodden verbouwd. Dat kan voor agrariërs een nieuw verdienmodel opleveren. Denk verder ook aan Zeeland, waar aan de Randzone van de Westerschelde bij de Bevelanden via landaanwinning door opslibbing wordt gezorgd voor grotere waterveiligheid.

Door de aanleg van bredere natuurvriendelijke, smalle oeverzones met plantengordels langs het water heeft o.a. Natuurmonumenten zo’n zes hectare leefgebied gecreëerd voor waterplanten, vissen en andere dieren rond het [Paterswoldsemeer](#).

Zie ook [De Kuilen](#) in het land van Cuijk, waar bewoners zelf het initiatief hebben genomen om een beoogd recreatiepark als gebied aan te kopen en om te vormen tot natuurgebied. Het sluit mooi aan bij een bestaand gebied van Natuurmonumenten. Vandaar dat Natuurmonumenten op de achtergrond de stichting steunt.

Er zijn gelukkig nog veel meer goede voorbeelden te vinden. Wij helpen u daar graag bij.

Defensie

In de Ontwerp-Nota Ruimte is het ontwerp Nationale Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) verwerkt, dat in de zomer van dit jaar bekend is gemaakt. Daarbij is nog niet ingegaan op de zienswijzen die op de NPRD zijn ingediend.

Het is strijdig met het integrale karakter van de Nota Ruimte dat het NPRD hierop vooruitloopt. Er heeft dan ook geen goede afweging van Defensiebelangen plaatsgevonden tegen andere

ationale opgaven. Ook zijn de cumulatieve effecten op de natuur van de bestaande en gewenste Defensie-activiteiten naast andere activiteiten niet geïnventariseerd. De [Commissie mer](#) signaleert over het NPRD dat het onduidelijk is hoe het vervolg met het onder meer het traject Nota Ruimte en toekomstige besluiten zoals de Luchtruimherziening wordt afgestemd en hoe de afwegingsprincipes uit de Nota Ruimte (waaraan Defensie zich ook heeft gecommitteerd) daarbij een plek krijgen. Zij concludeert bovendien dat de haalbaarheid en effectiviteit van de maatregelen die nodig zijn om natuurknelpunten op te lossen niet zijn onderbouwd. “Zo zijn voor stikstofdepositie de omvang en oplosbaarheid van het knelpunt onzeker. Omdat stikstof op kwetsbare gebieden zoals de Veluwe én landelijk een groot knelpunt is, moet dit MER in ieder geval een beeld schetsen van de aanpak waarmee Defensie richting een uitvoerbare oplossing gaat werken. Meer informatie is nodig over de invloed van explosies en geluid op het onderwaterleven.”

Ook voor wat betreft erfgoed in het NPRD concludeert de Commissie mer overigens negatief: “de Waddenzee is aangewezen als UNESCO Werelderfgoedgebied. De effecten van het NPRD kunnen van invloed zijn op de aangewezen kernwaarden van dit gebied, het MER onderzoekt dit onvoldoende.”

Er zijn bovendien veel meer uitbreidings- of intensiveringsprocessen bij Defensie gaande dan opgenomen in het NPRD, met potentieel negatief effect op de natuur in die terreinen. Om een integraal besluit te kunnen nemen en dito belangenafweging te kunnen maken, verzoeken wij u om in de definitieve Nota Ruimte een volledig en actueel overzicht op te nemen. In de Ontwerp-Nota Ruimte is de NPRD kaart met nieuwe ontwikkelingen opgenomen, maar de bestaande situatie niet.

Voor wat betreft de ruimtewensen van Defensie verwijzen wij graag naar de [zienswijze](#) die Natuurmonumenten op 9 juli 2025 heeft ingediend naar aanleiding van het ontwerp NPRD. Kort samengevat komt de reactie hierop neer:

Natuurmonumenten erkent het belang van een goed voorbereide krijgsmacht en ziet ook de veranderende geopolitieke context. Wij hebben dan ook begrip voor de wens van Defensie om uit te breiden of gebruik te intensiveren. Wij zien ook kansen voor gedeeld ruimtegebruik: de biodiversiteit op defensie terreinen is over het algemeen immers hoog. Als Defensie op de juiste plekken, buiten bestaande natuurgebieden, kiest voor uitbreiding en daarmee nieuwe gebieden creëert waar de natuur ruimte krijgt, met (relatief) weinig verstoring, dan kunnen natuur en defensie absoluut hand in hand gaan. Helaas komen in het ontwerp NPRD de koppelkansen nog beperkt tot uiting, terwijl het wel overduidelijk is dat een fors deel van de plannen zal leiden tot extra druk op de al bestaande natuur door o.a. stikstofdepositie, verstoring, risico op natuurbranden én het wijzigen van de bestemming van natuurgebieden. Wij hebben het ministerie van Defensie dan ook opgeroepen om in samenspraak met het ministerie van LNV en andere relevante actoren met een concreet voorstel te komen hoe Defensie bij kan dragen aan de grote opgaven op het gebied van natuur én de voor hen benodigde ruimte kan realiseren. Zeker door in gesprek te gaan met boeren, terreinbeheerders en andere lokale belanghebbenden kunnen er oplossingen worden gevonden die een win-win situatie voor beide urgente problemen kan creëren.

Natuurmonumenten helpt daar graag aan mee. Met onze kennis van natuur, onze ervaring in gebieds-ontwikkeling en onze aanwezigheid in heel Nederland zijn wij goed gepositioneerd om samen met Defensie, overheden en andere betrokkenen te verkennen waar échte koppelkansen liggen. Meer specifiek hebben we nog de volgende wijzigingen voorgesteld.

- Kom tot een meer zorgvuldige afweging, ecologische onderbouwing, en voorkom onherstelbare schade aan natuur en landschap; beoordeel stikstof, broedvogels, hydrologie en cumulatieve effecten objectief door middel van een MER en passende AERIUS-berekeningen;
- Zie af van uitbreiding binnen Natura 2000-gebied Weerter- en Budelerbergen & Ringselven;
- houdt het ecoduct en natuurgebieden rondom OT Weerterheide volledig vrij van bebouwing, oefeningen en onteigening en overweeg de Nassau-Dietz kazerne (na beëindiging AZC) of landbouwgronden als alternatief;
- Borg concrete en afdwingbare compenserende maatregelen wettelijk, in samenwerking met natuurorganisaties;
- Zoneer het gebruik van militaire terreinen in tijd en ruimte, in het bijzonder tijdens het broedseizoen.

Wij verwijzen u voor meer details graag naar de ingediende consultatiereactie.

Toenemende druk op natuurgebieden door recreatie

De verstoring van de natuur door recreatie, toerisme en sportactiviteiten is een drukfactor van betekenis geworden bij veel natuurgebieden. De ANWB heeft [berekend](#) dat er nog minimaal 63.000 ha voor recreatie nodig is. Ook de provincie Noord-Holland heeft een studie laten uitvoeren naar toenemende recreatieve druk tot 2040. De biodiversiteit verslechtert door de recreatiedruk. Als terrein behorende organisatie heeft Natuurmonumenten helaas moeten besluiten om het aantal activiteiten in sommige gevallen wat terug te dringen.

Wij verzoeken u om de druk te helpen verlichten, bijvoorbeeld door dit aspect te betrekken bij de instructieregel voor bewoning van recreatiewoningen, waarvan de consultatie in juli j.l. is afgerond. Vaak liggen recreatieterreinen juist in groene gebieden, omdat mensen daar zoeken naar rust en ontspanning. Waar recreatieparken omgezet worden in permanent bewoonde gebieden zal een structurele vraag ontstaan naar voorzieningen zoals openbaar vervoer, winkels, bedrijvigheid, sportterreinen en dergelijke. Het gevolg is dat sluipenderwijs de rust verdwijnt, en de ruimtevraag toeneemt. Om de natuurkwaliteit te kunnen beschermen is het nodig dat het juridisch kader voor permanente bewoning ook grenzen stelt.

Verder constateren wij dat kampeerterreinen en recreatieterreinen worden omgezet in moderne parken, zonder dat er gericht omgevingsbeleid is inclusief natuur en landschap. Het is van belang om de groeiende recreatievraag op te vangen buiten de kwetsbare natuurgebieden. Met name in het (uitgeklede) boerenland liggen er fantastische kansen. Door een dichte groenblauwe dooradering kunnen deze boerenlandscappen heel aantrekkelijk worden voor de natuur en voor de recreant.

Opmerkingen over provincies en gebieden

Noord-Holland

Wij pleiten ervoor om de Binnenduinrand als aanvullend cultuurlandschap op te nemen. De strandvlakten en polders tussen Heiloo, Egmond en Bergen zijn grotendeels onaangetast en van hoge archeologische en cultuurhistorische waarde (p. 248). Maar de Binnenduinrand verdient ook erkenning als ecologisch waardevolle zone in kaarten over zoetwaterbeschikbaarheid en waterkwaliteit. Door de aanwezigheid van schoon kwelwater uit de duinen is dit gebied van groot belang voor natuur en waterbeheer.

Rond het Noordzeekanaal en Amsterdam-Rijnkanaal wordt gezocht naar ruimte voor piekwaterberging in diepe polders. Hierbij is een combinatie met natuurontwikkeling, ruimte voor recreatie en clustering van agrarisch natuurbeheer heel goed mogelijk.

Zeeland

Natuurmonumenten spreekt zich niet uit over de keuze voor kernenergie als energiebron. Wel maken we ons zorgen over de gevolgen die kerncentrales kunnen hebben voor onze natuur en leefomgeving. Onze grootste zorg is het koelwater dat nodig is om de kerncentrale af te koelen. U geeft als mogelijke voorkeur voor een nieuwe centrale een locatie bij de Westerschelde in Zeeland. Bij het opwekken van energie komt veel warmte vrij, en die moet ergens naartoe. Dat kan door water uit de Westerschelde te gebruiken of via grote koeltorens die de warmte afvoeren naar de lucht. Als het opgewarmde water terugstroomt in de Westerschelde, kan dat ernstige schade aanrichten aan de natuur: het mariene ecosysteem raakt uit balans. Dat is moeilijk te voorkomen. En als er voor grote koeltorens wordt gekozen — zoals bij de kerncentrale in Doel — zijn deze van ver te zien. Ze verstoren misschien niet direct de natuur, maar wel de leefomgeving; de uitzichten en het karakter van het Zeeuwse landschap.

In de conceptnota wordt Zeeland niet alleen herhaaldelijk genoemd in relatie tot kernenergie, maar ook tot investeringen in de economie, havens, structuurversterkende infrastructuur (Randstad-Zeeland) en energie-intensieve industrieclusters. Wat echter ontbreekt is aandacht voor het beschermen en herstellen van het fundament: de Deltanatuur. De aantrekkelijkheid van Zeeland voor mens en maatschappij is onlosmakelijk verbonden met het unieke samenspel van land en water, een open ruimte van internationale betekenis. Deze dynamiek vormt een levensader die letterlijk ruimte en lucht biedt aan miljoenen inwoners van Nederland, België en Duitsland. De voorgestelde investeringen dreigen een definitief afscheid te betekenen van deze kernwaarden, internationaal beschermde natuur en het unieke karakter van Zeeland. Neem minimaal in de Nota Ruimte het herstel op van Deltanatuur om een brede welvaart en een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving te waarborgen en bescherm en investeer daarnaast in cultuurlandschappen zoals Zuid-Beveland.

IJsselmeer/ Markermeer

Het IJsselmeergebied is meer dan een waterbekken – het is het Blauwe Hart van Nederland. Wij pleiten voor het opstellen van een gezamenlijke visie op behoud, ontwikkeling en duurzaam gebruik, waarmee dit gebied kan uitgroeien tot een icoon van brede welvaart en toekomstbestendige ruimtelijke ontwikkeling. Dat geeft richting aan die toekomst: een samenhangend, veerkrachtig en waardevol landschap waarin natuur, water en mens in balans zijn.

In de Ontwerp-Nota wordt voorgesorteerd op forse peilverhogingen van IJsselmeer en ook het Markermeer. Wij maken u erop attent dat daarbij grote schade aan de natuur kan worden vermeden, bijvoorbeeld doordat cruciale stapstenen in de [East Atlantic Flyway](#) ruimtelijke bescherming krijgen. Hier zijn begeleidende maatregelen nodig en er moet voldoende ruimte worden gereserveerd worden voor natuur rond de grens van zee en land.

Het kan ook zijn dat het peil niet zo veel verhoogd hoeft te worden als overal in Nederland wordt ingezet op behoud van water in het gebied. Of dat het opslaan van water in zandgronden zoals de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug eenvoudiger en minder schadelijk is.

Groningen, Friesland, Drenthe

De aanvoer van rivierwater richting het IJsselmeer zal hoe dan ook gaan afnemen. In die zin is het dan ook belangrijk dat de drie noordelijke provincies veel meer zelfvoorzienend worden en minder afhankelijk van het IJsselmeerwater. Nu hebben de hogere delen al te maken met verdroging. Het is niet zo dat er onvoldoende neerslag valt. Het watersysteem is nu ingericht op een optimale en snelle afvoer van water. Het is daarom belangrijk om een natuurlijker watersysteem te ontwikkelen en te werken aan systeemherstel. De grootste mogelijkheden worden geboden door de beekdalen. Het is belangrijk dat water vertraagd gaat worden ten aanzien van de huidige afvoer en dat kan hoofdzakelijk gerealiseerd worden in de beekdalen. Ook is er een rol weggelegd voor het Drents Plateau als belangrijk infiltratiegebied.

Noordzee

Voedselwinning uit zee

U geeft aan dat voedselwinning uit zee onder druk staat, en dat door verschillende ontwikkelingen, zoals hoge brandstofkosten, Brexit en windparken, komt (blz. 308). In de 'Visie op voedsel uit zee en grote wateren' is het uitgangspunt opgenomen dat voedsel uit zee (vis, schaal- en schelpdieren) belangrijk is, omdat het een lage CO₂-voetafdruk heeft ten opzichte van vlees, gezond is en afkomstig is van dichtbij. Een tweede uitgangspunt is dat voedselwinning moet plaatsvinden binnen ecologische draagkracht. En daar zit net de crux: op dit moment worden diverse soorten overbevist, is er teveel bijvangst, en is er sprake van bodemberoering in kwetsbare gebieden. Om de impact op het ecosysteem te verminderen is een verdere verduurzaming van de visserij nodig. Met daarbij het aanwijzen van nieuwe no-take zones binnen de Natura 2000 gebieden (zie ook onze reactie op de Waddenzee).

Windenergie

Het opwekken van hernieuwbare energie uit wind op zee is noodzakelijk om klimaatverandering tegen te gaan. U schrijft op blz. 309 dat in het kader van het Programma Verbindingen Aanlanding Wind op Zee (VAWOZ) – in nauwe samenspraak met de omgeving – onderzocht wordt hoe de energie van, nog te bouwen, windparken op zee aan land kan worden gebracht voor de periode na afronding van de aanlandingen uit de Routekaart Windenergie op zee van 21 gigawatt. Het Programma VAWOZ geeft daarnaast een doorkijk naar wat nodig is voor 2050 indien toekomstige besluitvorming resulteert in verdere uitbreiding van windenergie op zee na 2040. Ook kijkt het programma naar de ruimtelijke inpassing van grootschalige elektrolyse op land, gekoppeld aan de aanlanding windenergie op zee. Wij zien graag dat dit alles op een natuur- en landschapsinclusieve manier gebeurt, zoals verwoord in onze zienswijze (d.d. 4 april 2025) op de

concept-NRD van Programma VAWOZ 2031-2040. Hierin worden verschillende routes voor de aanlanding van de op de Noordzee opgewekte energie aan land voorgesteld.

Verschiede natuurorganisaties maken zich zorgen over de mogelijke doorkruising van natuurgebieden, waaronder Natura 2000-gebieden. Natuurmonumenten is groot voorstander van beleid en maatregelen die bijdragen aan het inperken van klimaatverandering – in verband met de nadelige effecten op flora en fauna op middellange en lange termijn - te beginnen met het grootschalig besparen op energiegebruik. Het opwekken van duurzame energie en realiseren van de daarbij behorende verbindingen is evengoed nodig, maar wel op de juiste locatie waar waardevolle natuur en landschappen er niet onder lijden en met goede inpassing in het landschap. Het gaat namelijk al slecht met de natuur in Nederland.

Wij hebben o.a. het volgende ingebracht:

- Neem de bescherming van (mariene) natuur als uitgangspunt bij het beoordelen van de effecten van oplossingsrichtingen en het afwegen van keuzes.
- Ontzie natuurgebieden (waaronder Natura 2000-gebieden, NNN; huidig en nog te realiseren) bij de keuze van aanlandlocaties en verbindingen.
- Vermijd en voorkom doorsnijding van Natura 2000-gebieden.
- Neem in de planvorming en beoordeling van de oplossingsrichtingen vanaf het begin mee hoe eventuele aantasting van natuur en landschap met mitigatie en compensatie verzacht kan of moet worden.

Zie verder onze [zienswijze](#).

Waddenzee en Waddengebied

1) Voeg Waddenzee als Werelderfgoed toe aan de diverse kaarten

De trilaterale Waddenzee is aangewezen als natuurlijk UNESCO Werelderfgoed vanwege de internationaal belangrijke biologische en geomorfologische waarden. De grondslag voor de aanwijzing verschilt hierdoor van de overige grote werelderfgoedgebieden op land zoals de Hollandse Waterlinie, waar behoud van cultuurhistorie centraal staat.

In de diverse kaarten zijn wel de “UNESCO-gebieden op land” als cultureel erfgoed opgenomen, maar niet de Waddenzee. Onder het kopje Natuur zijn wel “Natura 2000-gebieden op grote wateren en zee, en de KRM-gebieden” op de kaart ingetekend, maar is er geen verwijzing naar de Waddenzee als het grootste en enige natuurlijke Werelderfgoed van Nederland.

De beschermde status van de Waddenzee als Werelderfgoed is juridisch van een grotere orde dan bijvoorbeeld de status als KRM-gebied. Omdat de Rijksoverheid (LVVN) de “site-holder” is van dit werelderfgoed, is deze overheidslaag verantwoordelijk voor het duurzaam behoud van het gebied.

Door de aanwijzing als UNESCO Werelderfgoed zijn niet alleen de natuurwaarden beschermd, maar ook de geologische en morfologische processen. Dit is een belangrijk verschil met de verplichtingen welke voortkomen uit de aanwijzing als Natura 2000-gebied, welke zich beperken tot een beperkt aantal soorten en habitats.

Om deze redenen stellen wij voor om het grootste natuurgebied van Nederland met een aparte aanduiding (en kleur) op de diverse kaarten op te nemen. Hierdoor is het duidelijk dat de verantwoordelijkheid vanuit het Rijk voor dit gebied anders is dan de overige natuurgebieden op grote wateren, zoals de Zuidwestelijke Delta of het IJsselmeer.

Wij willen u vragen om de Waddenzee als “Unesco Werelderfgoedgebied Waddenzee” toe te voegen aan de Visiekaart 2050 op blz. 42-43, blz. 68-69, de Integrale themakaart Landbouw en natuur op blz. 114, de Bouwsteen Robuust natuursysteem op blz. 130, de kaart Huidig natuurareaal op blz. 242 en alle bijbehorende kaarten.

Concreet stellen wij voor om de omschrijving “Unesco Werelderfgoedgebied Waddenzee” als aparte regel toe te voegen onder het kopje “natuur”, en de Waddenzee met een aparte kleur op de kaarten aan te geven. Indien dit niet mogelijk is, willen wij u vragen om de omschrijving op deze kaarten onder het kopje “natuur” uit te breiden met Unesco Werelderfgoed, door dit toe te voegen aan de zin “Natura 2000-gebieden op grote wateren en zee, en de KRM-gebieden”. De omschrijving kan dan worden gewijzigd in ““Natura 2000-gebieden op grote wateren en zee, UNESCO Werelderfgoed en de KRM-gebieden””.

2) Waardevolle cultuurlandschappen

In het Ontwerp-Nota Ruimte wordt voorgesteld om 27 gebieden in Nederland als “Waardevolle cultuurlandschappen 2.0” aan te wijzen (blz. 109). De Rijksoverheid heeft in eerdere ruimtelijke Nota's haar verantwoordelijkheid genomen voor het beschermen van het landschap door het aanwijzen van Belvedere-gebieden en Nationale Landschappen. Wij zien het indicatief op de Visiekaart aanduiden van “waardevolle cultuurlandschappen” als een eerste betekenisvolle stap op weg naar het duurzaam beschermen en ontwikkelen van deze landschappen. U geeft wel aan dat er geen extra regelgeving wordt in gezet: Belangrijk is daarbij dat we geen extra regelgeving introduceren en bestaande regelgeving zoveel mogelijk inzetten om ontwikkelgericht te werken. In de huidige regelgeving is voldoende ruimte om de wezenlijke kenmerken en waarden van landschappen duurzaam te beschermen. Wij willen hierbij verwijzen naar het systeem in de provincie Noord-Holland, waar in analogie naar de bescherming van de NNN deze waarden goed zijn omschreven, en waar nieuwe ontwikkelingen deze landschappelijke kenmerken moeten respecteren.

In het Waddengebied zijn drie ““Waardevolle cultuurlandschappen 2.0” aangewezen: het Groningse Wierdenlandschap, Friese Terpengebied, en Oude land van Texel. Wij willen voorstellen om de wezenlijke kenmerken en waarden van deze drie gebieden zorgvuldig en op een uniforme wijze te omschrijven, en vervolgens via instructieregels deze waarden in de provinciale verordeningen te laten opnemen.

Het is belangrijk dat er een landelijke systematiek wordt ontwikkeld voor het omschrijven van de landschappelijke waarden van de 27 waardevolle cultuurlandschappen, om willekeur te voorkomen. Door het aanwijzen van zowel het Gronings Wierdenlandschap, als het Friese Terpengebied, is de gehele “waddenrand” ten zuiden van de Waddenzee als waardevol cultuurlandschap in de Ontwerp-Nota Ruimte opgenomen. Wij staan hier positief tegenover.

In de praktijk zijn de landschappelijke kenmerken van het Gronings Wierdenlandschap en het Friese Terpengebied vergelijkbaar, en bestaat het enige verschil uit de ligging in twee provincies.

Omdat het landschappelijk om een uniform en doorlopend zeekleigebied gaat, willen we in aansluiting op de bescherming van de Waddenzee als Natura-2000 en Unesco Werelderfgoed, voorstellen om beide gebieden als een aaneengesloten gebied op de kaart op te nemen: Wierden en Terpen. De Waddenzee is immers ook niet verdeeld in drie provinciale gebieden, maar is integraal aangewezen als natuurgebied. Er is geen reden om voor landschappelijke kwaliteiten welke op nationaal niveau een status krijgen hiervan af te wijken.

Wij willen u vragen om de twee Waardevolle Cultuurlandschappen “Groningse Wierdenlandschap” en “Friese Terpengebied” samen te voegen tot het Waardevolle Cultuurlandschap “Noordelijk zeekleigebied”. Door deze provincie overschrijdende aanwijzing kan er een integraal ontwikkelingsprogramma worden opgesteld, en de waarden op een uniforme wijze worden beschermd. De werkwijze van het UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinie, welke gelegen is in vijf provincies, kan hierbij als voorbeeld dienen.

In de Ontwerp-Nota Ruimte is het “Oude land van Texel” als een kenmerkend keileemlandschap opgenomen. Ook hier staan we uiteraard positief tegenover. Het voormalige eiland Wieringen heeft dezelfde kenmerken zoals aarden wallen (“tuunwallen”), en is op een aantal waarden zoals de overgang naar de Waddenzee ook een goed voorbeeld van een dergelijk keileemlandschap. In de praktijk is er al samenhang tussen beide gebieden, zoals een recent landschapsherstelprogramma betaald uit het Waddenfonds. Door beide gebieden als kenmerkende (voormalige) keileemeilanden aan de rand van de Waddenzee aan te wijzen, kan een integraal ontwikkelingsprogramma worden opgesteld. Wij willen u vragen om niet alleen het keileemlandschap van Texel als waardevol cultuurlandschap aan te wijzen, maar ook het voormalig eiland Wieringen. De naam kan dan worden veranderd in “Oude land van Texel en Wieringen”.

3) Erken de Wadden als bijzonder ecosysteem

Onder het hoofdstuk “Landbouw en natuur” is op blz. 110 een toekomstbeeld 2050 opgenomen. Het is positief dat u hier aangeeft dat “de Nederlandse delta een belangrijke foerageerplek is voor trekvogels op hun routes naar het noorden en zuiden.”

Op blz. 112 heeft u vervolgens een kaart opgenomen met “bijzondere ecosystemen in Nederland in Europese context”. Wij willen u vragen om “wadplaten” als ecosysteem toe te voegen. De Waddenzee is nu ingetekend als “kustduin en zandige kust”. Dit is echter incompleet. Het unieke kenmerk van de Waddenzee zijn de slibrijke wadplaten. Internationaal gezien zijn dit de meest waardevolle ecosystemen van ons land, zoals ook blijkt uit de erkenning als Unesco Werelderfgoed. Wij willen u vragen om “wadplaten” aan de kaart toe te voegen, zowel in de Waddenzee als in de Oosterschelde.

4) Benoem de Waddenzee als Werelderfgoed in de Bouwsteen: robuust natuursysteem

Op blz. 128 is het gewenste beleid voor “robuuste natuursystemen” opgenomen. De Waddenzee wordt hier niet genoemd, terwijl het om het grootste en meest robuuste natuursysteem van Nederland gaat. Onder de “richting” zijn wel verwijzingen opgenomen naar Natura-2000, de Natuurherstelverordening en de NNN. Er ontbreekt een verwijzing naar het Unesco Werelderfgoed. De Rijksoverheid is als “site-holder” verantwoordelijk voor de uitvoering van de

verplichtingen welke voortkomen uit de aanmelding van de Waddenzee als “natuurlijk werelderfgoed”. Om deze reden lijkt ons een richtinggevende uitspraak over dit gebied noodzakelijk. Wij willen u vragen om op blz. 128 onder “richting” de volgende zin toe te voegen: “De Waddenzee is het grootste en meest natuurlijke natuurgebied in Nederland. We beschermen en ontwikkelen dit gebied volgens de waarden volgend uit de aanmelding als UNESCO Werelderfgoed”,

5) Verbetersuggesties voor tekst over Waddenzee

Op blz. 306 heeft u het gewenste ruimtelijk beleid voor de Waddenzee omschreven. In algemene zin staan we positief tegenover de gekozen formulering voor het hoofddoel van het waddenbeleid want deze matcht met [de Agenda voor het Waddengebied](#), ondertekend door alle gebiedspartners en de betrokken ministeries: “voor de Waddenzee ligt de focus op een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap.”

Toch is er minder beleidsmatige aandacht voor het behoud van het unieke open landschap. Wij staan dan ook positief tegenover de aanwijzing van een groot deel van het waddengebied als “waardevol cultuurlandschap”. We zien een belangrijke rol weggelegd voor dit instrument om het unieke open landschap te behouden. Wel pleiten we ervoor om het eiland Wieringen ook de status te geven als “waardevol cultuurlandschap”, en Groningse Wierdenlandschap” en “Friese Terpengebied” samen te voegen tot het Waardevolle Cultuurlandschap “Noordelijk Zeekleigebied”.

Het valt ons op dat bij de drukfactoren wel klimaatverandering, de Energietransitie en de toename van recreatie en toerisme worden genoemd, maar niet de visserij. Uit de recent verschenen [“Cumulatieve Impact Analyse” van Wageningen Marine Research](#) (in opdracht van het Ministerie van LNV) blijkt dat visserij verreweg de grootste oorzaak is voor het verlies van de natuurlijke veerkracht van het Waddenecosysteem. Wij willen dan ook voorstellen om “visserij” en “baggeren” als drukfactoren toe te voegen, pas hierna volgen de andere. We steunen de omschrijving zoals volgend uit de langetermijnvisie richting 2050. Concreet stellen we voor om de tekst aan te passen met de onderstreepte teksten:

Waddengebied

Het Waddengebied, met UNESCO Werelderfgoedstatus, kent een in internationaal opzicht unieke intergetijdendynamiek, een breed scala aan leefgebieden voor vogels, vissen, planten en andere organismen en een uniek open landschap waar mensen wonen, werken en recreëren. Maar het unieke natuur- en cultuurlandschap van het Waddengebied staat ook onder druk. Door visserij, baggeren, klimaatverandering, de energietransitie en de toename van recreatie en toerisme heeft het Waddenecosysteem haar natuurlijke veerkracht verloren en daarmee komen ook de sociaal-economische gebruiksfuncties in de knel. Ook spelen er veel opgaven in het gebied, onder andere op het vlak van zoetwaterbeschikbaarheid, verduurzaming van de visserij, waterveiligheid, waterkwaliteit, aanlanding van windenergie en de bereikbaarheid van de Waddeneilanden.

Om de unieke waarden van het gebied te beschermen hebben overheden, natuurorganisaties, visserijorganisaties, en de samenwerkende havens vervangen door bedrijfsleven een gezamenlijke koers voor het Waddengebied geformuleerd in de Agenda voor het Waddengebied 2050. Met de agenda wordt gewerkt aan een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied in 2050.

Voor de Waddenzee ligt de focus op een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap. Deze doelstellingen en opgaven leggen druk op de schaarse ruimte. Zorgvuldige afwegingen zijn daarom cruciaal om de ruimtelijke ontwikkelingen evenwichtig in te passen en goed te laten aansluiten op de waarden van het Waddengebied., waarbij de hoofddoelstelling natuur voorop staat. Hiervoor zijn ruimtelijke vertrekpunten geformuleerd, waarbij onder meer wordt uitgegaan van de natuurlijke dynamiek, de unieke kwaliteiten van het landschap, de identiteit van de eilanden en kustgebieden, en het Waddengebied als een samenhangend geheel wordt beschouwd. In de langetermijnvisie richting 2050 is het Waddengebied een hoogproductief dynamisch brak- tot zoutwatergetijdengebied. Er is een grote variatie aan natuurlijke leefgebieden. De Waddenzee kenmerkt zich door een grote soortenrijkdom van planten en dieren. Vogels, vissen en zeehonden hebben volop te eten dankzij de rijke onderwaternatuur. De leefgebieden langs de randen van het Waddenzee zijn goed verbonden met leefgebieden binnendijs. Vissen zwemmen, dankzij geleidelijke zoet-zoutovergangen, van en naar hun paaigebieden in het IJsselmeer, het Lauwersmeer en kleinere waterlopen. Hiervoor is een goede waterkwaliteit van belang, ook voor de mens.

6) Maak duidelijke keuzes voor het Waddengebied

Het valt ons op dat er duidelijke keuzes worden gemaakt in het ruimtelijk beleid voor de Noordzee (blz. 313). Dergelijke keuzes ontbreken voor het Waddengebied.

Wij willen voorstellen om een aantal concrete keuzes, welke voortkomen uit de status als Natura-2000 gebied en UNESCO Werelderfgoed, en de langetermijnvisie richting 2050 toe te voegen aan hoofdstuk 10.14.1.

Voorbeelden hiervan zijn:

- De visserij verder verduurzamen binnen de kaders zoals deze voortkomen uit het nieuwe Beleidskader Natuur Waddenzee, de Natuurherstelverordening, de aanwijzing als Natura-2000, en de aanmelding als Unesco Werelderfgoed (denk aan het aanwijzen van nieuwe no-take zones)
- Het unieke open landschap zal beschermd worden door de aanwijzing als Waardevol cultuurlandschap
- Er worden geen nieuwe vergunningen afgegeven voor gaswinning in het Waddengebied
- De negatieve gevolgen van de Energietransitie worden zoveel als mogelijk beperkt, waarbij er geen ruimte is voor nieuwe windturbines in het waddengebied, en kabels en leidingen omgeleid worden.

Wij hopen dat in de definitieve versie van de Nota Ruimte de hoofddoelstellingen voor het beleid zijn omgezet in richtinggevende keuzes, waardoor “de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap” daadwerkelijk zijn geborgd.

7) Maak bestuurlijke afspraken, en ontwikkel een Programma Waddenzee

In de Ontwerp-Nota Ruimte is vanaf blz. 317 een overzicht opgenomen van de “uitgangspunten voor de uitvoering” en het “instrumentarium”. Er worden zes instrumenten omschreven:

Omgevingsvisie, programma's, decentrale regels, algemene rijksregels, omgevingsvergunning,

projectbesluit. Daarnaast is het mogelijk om bestuurlijke afspraken te maken tussen de verschillende overheden over de uitvoering.

In de praktijk loopt de uitvoering van het landelijk ruimtelijk beleid vooral via de Novex-gebieden, waarbij een bestuurlijke trekker de integraliteit bewaakt (blz. 334). In het landelijk gebied zijn er twee Novex-gebieden: het Groene Hart en de Peel. De Waddenzee is geen Novex-gebied. Er zijn wel Gebiedsagenda's voor de Grote wateren. In vergelijking met de uitvoeringskracht van een Novex-gebied, waar sprake is van een uitvoeringsbureau en veel bestuurlijke aandacht, zijn deze gebiedsagenda relatief lichte beleidsinstrumenten. In de Noordzee is er geen sprake van een gebiedsagenda, maar van het Noordzee-akkoord, welke is omgezet in een Programma Noordzee.

In het verleden heeft het Rijk door middel van de "Planologische Kernbeslissingen voor de Waddenzee (Derde Nota Waddenzee)" duidelijke algemene rijksregels vastgelegd. In de vorm van het Programma Naar een Rijke Waddenzee (PRW) was er sprake van een programmatische aanpak in het Waddengebied in samenwerking met alle gebiedspartners. De "instructieregels" zoals voortkomend uit de Derde Nota Waddenzee zijn de afgelopen jaren niet geactualiseerd. Door het (eenzijdig) stopzetten van het Programma Naar een Rijke Waddenzee (PRW) door de overheid is er geen Programma op basis van de Omgevingswet waardoor het beleid kan worden omgezet in uitvoering. Onze organisaties pleiten ervoor om de verplichtingen in het Waddengebied zoals deze voortkomen uit de status als Unesco Werelderfgoed, Natura-2000, de Natuurherstelwet en de Nota Ruimte op een systematische manier om te zetten naar de zes instrumenten uit de omgevingswet.

Wij willen u vragen om de verplichting om de natuurlijke en geologische processen te beschermen zoals volgend uit de status als Unesco Werelderfgoed om te zetten in algemene rijksregels. Als siteholder van het Werelderfgoed dient u vervolgens erop toe te zien dat deze algemene regels worden overgenomen in de decentrale regels.

In navolging van de Noordzee willen wij u daarom vragen om een Programma Waddenzee als opvolger van het Programma Naar een Rijke Waddenzee (PRW) in te stellen, en dit Programma een formele status te geven op grond van de Omgevingswet. Daarnaast willen wij u vragen om hernieuwde duidelijke bestuurlijke afspraken te maken over de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap, naar analogie van de Novex-gebieden.

Enkele verschrijvingen en gebreken

1. P. 7: in het rijtje nationale belangen mag het NNN zeker niet ontbreken. In alle voorgangers van de Nota Ruimte was het NNN expliciet als nationaal belang benoemd en de Tweede Kamer ontving jaarlijks een overzicht van de stand van zaken. Ook de Nationale Parken zouden in dit lijstje moeten staan.
2. P. 17/18: de keerzijde van de globalisering en stormachtige groei van de economie, namelijk de enorme druk op natuur, landschap en milieu wordt hier niet duidelijk en expliciet genoemd.
3. P. 19: 'de spanning tussen de natuurdoelen en de toekomst van de landbouw' is een understatement. Beter: de enorme achteruitgang van de natuur (biodiversiteitscrisis).
4. P. 37: "ons land is erin geslaagd te groeien en tegelijk de ruimtelijke kwaliteit te bewaren". Deze stelling is strijdig met de adviezen van diverse overheidsadviesorganen in de afgelopen jaren ("landschapspijn"), waaruit juist blijkt dat die kwaliteit enorm is achteruitgegaan. Dat proces zet zich voort als we niet snel voortvarend beleid maken en anders gaan handelen.
5. Op de integrale Visiekaart 2050 is de feitelijke ondergrond met natuur en bossen weergegeven, inclusief de N2000-gebieden, maar de aanduiding NNN ontbreekt hier. Dat geldt ook voor de Nationale Parken.
6. De uitbreidingsopgave van de Bossenstrategie (37.400 ha) wordt niet expliciet besproken in de Ontwerp-Nota, noch in de passende beoordeling.
7. De term "economische ecosystemen" die onder meer op p. 50 staat is een tegenstrijdige term. Een ecosysteem heeft betrekking op levende organismen, waar de economie niet onder valt.
8. P. 44 en 51: "In de energie-intensieve industrieclusters van nationaal belang krijgen haven- en industriële functies en energiefuncties voorrang." Binnen de begrenzing van deze clusters vallen ook gronden met een beschermde natuurfunctie als hoofdfunctie. Dit moet worden aangepast.
9. De kleuren van de kaarten 53-56 en 60 zijn niet zo duidelijk, met name de groenblauwe kleuren. Op p. 60 zijn de trajecten b.v. niet duidelijk waar wordt onderzocht of en waar binnendijkse ruimte nodig is voor toekomstige rivierverruiming. Hetzelfde geldt voor de gebieden met geen of beperkte aanvoer van zoetwater vanuit het hoofdwatersysteem.
10. Pagina 56: Op de kaart krijgt het IJsselmeergebied alleen de kleur van hoofdwatersysteem, niet van Natura 2000.
11. Uit het schema van onderlinge samenhangende sectoren op p. 61 blijkt het inzicht in het natuurherstel als randvoorwaarde voor andere ontwikkelingen niet. Het dunne groene pijltje dat naar rechts wijst zou een dikke groene pijl moeten zijn, die naar boven wijst: een randvoorwaarde die moet worden vervuld voordat er weer ruimte is voor ontwikkeling.
12. P. 105 e.v. Landbouw en natuur: Bij Opgaven en ambities wordt natuur niet genoemd. De nadelen van onze florierende landbouw worden ook niet benoemd.
13. P. 110/111: het Beeld 2050 voor de waardevolle cultuurlandschappen 2.0 ontbreekt.
14. P. 114/115 en p. 123: op de kaarten staan niet de gebieden rondom N2000-gebieden aangeduid. Op de Integrale themakaart Landbouw en natuur (p. 114/115) staat de legenda-eenheid '(Landbouw)gebieden met meervoudige opgaven', maar rondom de N2000-gebieden zijn overgangsgebieden in landbouwgebieden niet gearceerd. Er ontbreken verder waardevolle cultuurlandschappen zoals de Binnenduinrand.

15. Pagina 117: In de grafiek over opgaven per landschapstype lijken veengebieden in West-Nederland geen opgave te hebben voor erosiebeperking en duinen niet voor nattere omstandigheden.
16. Op p. 242-243 zijn op de kaart met huidige natuurareaal niet (of in elk geval niet duidelijk) de wateren in de N2000 gebieden op land in Zeeland aangegeven.
17. P. 247: bescherming waardevolle cultuurlandschappen 2.0 ontbreekt, dat is naast ontwikkeling ook cruciaal.
18. Op de kaart van pagina 248/249 zijn in Overijssel slechts drie waardevolle cultuurlandschappen aangeduid. In de [cultuurhistorische waardenkaart Overijssel](#) zijn twintig karakteristieke landschappen geïdentificeerd. Dit zijn geen landelijk aangewezen landschappen, maar toch zou het goed zijn om het op de kaart op te nemen. Het geeft namelijk wel een goede indicatie van gebieden die bescherming waard zijn.
19. Op p. 301 zijn bij Dijk en Waard drie grootschalige woningbouwlocaties opgenomen, maar deze ontbreken bij Alkmaar of Heiloo. Wat zijn de selectiecriteria geweest?
20. Op pagina 75 van de passende beoordeling zijn de risico's bij "vraag en aanbod van zoet water regionaal in balans" nu op oranje beoordeeld. Dit zou rood moeten zijn. In het ruimtelijk beleid gaat men uit van slimmer verdelen tussen functies, maar de grondwateronttrekking is inmiddels dermate groot, dat het niet meer om slimmer verdelen gaat, maar om vermindering van onttrekking. Dit is een groot probleem dat de stikstofproblematiek nog voorbij zal gaan, met vergelijkbare juridische consequenties.
21. Op pagina 77 van de passende beoordeling is "Aanpassen aan veranderende water- en bodemcondities" als oranje beoordeeld, maar wel met kans op significant negatieve effecten. Hier wordt te weinig rekening gehouden met de hydrologische vereisten van de Natura 2000-habitats. Dit ruimtelijk beleid zo geformuleerd biedt onvoldoende zekerheid en is daarmee juridisch onvoldoende.
22. Op pagina 81 van de passende beoordeling wordt gesproken over het bepalen van een grondwateronttrekkingsplafond. Zonder garantie dat natuur in Natura 2000 daarbij een uitgangspunt is wordt hiermee de achteruitgang van natuur geformaliseerd. Ook juridisch is dat onvoldoende.
23. Op pagina 88 van de passende beoordeling wordt het stuk over visserij nu als oranje beoordeeld. Dit zou rood moeten zijn. Overbevissing heeft nu al grote negatieve effecten op de natuur en dat zal blijven, ook met technologische vooruitgang.
24. Tevens op pagina 88 van de passende beoordeling, gaat het over natuurgebieden ook toegankelijk houden voor de mens. Dit gaat geheel voorbij aan het punt dat natuur al toegankelijk is, maar de druk daar vaak al te hoog is. De toegankelijkheid van het agrarische gebied is echter drastisch afgenomen ten opzichte van vroeger en verbetering zou prima kunnen samengaan met groenblauwe dooradering. Nu als geel beoordeeld, maar is zo een veel groter risico en zou minstens oranje moeten zijn.
25. Op pagina 93 van de passende beoordeling gaat het over het efficiënt en intensief benutten van de bestaande milieuruimte voor milieu intensieve bedrijvigheid. Gezien de enorme milieudruk die er nu al is, betekent dit het opvullen van juridische ruimte nog meer vervuiling, die de gunstige staat van Natura 2000-natuur zeker in de weg zal zitten.

BIJLAGE ACHTERGRONDINFORMATIE

Stikstof

Op grond van de Omgevingswet (Artikel 2.15a., omgevingswaarden stikstofdepositie) moet de landelijke stikstofbelasting omlaag worden gebracht, zodat in 2030 50 % en in 2035 74 % van de voor stikstofgevoelige habitats in Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarden zijn gebracht. In de [recente uitspraak](#) van de Rechtbank Den Haag in de zaak Greenpeace versus de Nederlandse staat is de verplichting van 50 % reductie voor eind 2030 bevestigd. De rechter heeft daarbij ook bepaald dat de staat daarbij voorrang moet geven aan de meest kwetsbare, stikstofgevoelige natuur, de zogenaamde rode lijst van urgent aan te pakken gebieden. Ook al is de Staat in hoger beroep gegaan, toch moet dit vonnis meteen worden uitgevoerd.

[Recente jurisprudentie](#) van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State maakt daarnaast duidelijk dat er weinig tot geen juridische ruimte is voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen met extra stikstofuitstoot. Intern en extern salderen kan alleen nog maar met een natuurvergunning, aan de hand van een passende beoordeling waaruit blijkt dat dat geen significant nadelige effecten oplevert voor beschermde natuur.

Desondanks heeft minister Wiersma in de [Kamerbrief van 25 april 2025](#) aangegeven (onder meer) dat het kabinet niet in 2030, maar in 2035 een emissiereductie van 50% (industrie, mobiliteit en bouw) en 42-46% (landbouw) ten opzichte van 2019 wil realiseren. Wetsvoorstellen die hierop volgden, zoals de Spoedwet vervangen omgevingswaarde stikstof, zijn in de consultatiefase gebracht en onder meer Natuurmonumenten en Natuur en Milieu, maar ook de Raad van State, hebben [hier zeer kritisch op gereageerd](#).

Er wordt niet voldaan aan de randvoorwaarden om de Kritische Depositiewaarde (KDW) uit de wet te schrappen. Daarnaast zijn de nieuwe emissiedoelen niet evenwichtig en doelmatig. Volgens het [PBL](#) is elke extra stikstofreductie voor de mobiliteit en industrie niet kosteneffectief, want deze sectoren zijn op koers de doelen te behalen. Het PBL concludeert dat de doelen van de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (Wsn) met het door hen doorgerekende pakket van de MCEN niet worden behaald, al doet het ook niet niets. Het areaal natuur zonder overschrijding van de KDW zou toenemen van 32% tot 40-45%, terwijl het huidige wettelijke doel ligt op 74% in 2035.

Dat komt overeen met de [conclusies](#) van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) in het rapport [Monitor stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden 2025](#). Er komt weliswaar minder stikstof terecht in [kwetsbare natuurgebieden](#), maar de [daling gaat niet snel genoeg](#). Bovendien is de daling van de stikstofneerslag, gemeten tussen 2005 en 2023, voornamelijk te danken aan verminderde uitstoot uit het buitenland. De verwachting is dat stikstofdepositie blijft dalen, maar na 2030 minder snel omdat effecten van maatregelen dan uitgewerkt zullen zijn.

De meest recente adviezen aan het ministerie zijn gevoegd bij de [Kamerbrief 35334-419](#) van 4 november 2025, in het kader van het hoger beroep van de Staat in de genoemde Greenpeace-rechtszaak. Hieruit blijkt dat er scenario's mogelijk zijn om de doelen alsnog te halen. De Kamer in nieuwe samenstelling heeft dit nog niet behandeld. In de Ontwerp-Nota konden dergelijke scenario's gezien het tijdstip van de adviezen niet worden opgenomen of verwerkt.

Water

De doelstellingen uit de Europese Kaderrichtlijn water (KRW) zijn gericht op het uiterlijk in 2027 realiseren en behouden van chemisch schoon en ecologisch gezond oppervlaktewater en grondwater. Ze zijn overgezet in landelijke regelgeving, de Omgevingswet en in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl, par. 2.2.2, omgevingswaarden waterkwaliteit).

Zoals hierboven al aangegeven blijkt uit de [Tussenevaluatie KRW](#) dat geen enkel oppervlaktewaterlichaam in Nederland op dit moment in de goede ecologische toestand verkeert en voor wat betreft een goede chemische toestand geldt dit voor slechts 3 %. In de Kamerbrief Kaderrichtlijn Water (Kamerstuk 27625, nr. 716) van 18 juli jl. werd door demissionair minister Infrastructuur en Waterstaat aangegeven dat er op basis van de risicoanalyse van de Landsadvocaat Nederland een groot risico is dat Nederland eind 2027 niet aan de KRW kan voldoen.

Onderzoek van Natuurmonumenten naar eigen wateren bevestigt dit beeld. De nutriëntenconcentraties blijven te hoog, inschatting van de effectiviteit van maatregelen is te optimistisch, en toereikende maatregelen in relatie tot klimaatverandering, de opkomst van exoten en de slechte chemische toestand ontbreken. Ook de aanpak van grondwater laat te wensen over.

De [gewone waterplanten verdwijnen uit onze wateren](#). Dat is de kern van een nieuwe analyse van FLORON en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), die laat zien dat veel algemene soorten de laatste jaren sterk zijn afgenomen in hun verspreiding in Nederland. Alleen waar natuurbeheerders gericht aan de slag zijn gegaan met de waterkwaliteit, krabbelen de planten weer op.

Het Compendium voor de Leefomgeving publiceerde recent diverse rapporten over de [herkomst van de belasting van ons oppervlaktewater](#): In 2023 is de belasting van het oppervlaktewater door [stikstof- en fosforverbindingen met maar liefst 53% en 61% gestegen](#) ten opzichte van 2022. Dit komt vooral doordat de uit- en afspoeling van [landbouw- en natuurgronden](#) sterk is toegenomen door overvloedige neerslag. Voor stikstof speelt de [atmosferische depositie](#) ook een belangrijke rol.

De Europese Nitraatrichtlijn, de Grondwaterrichtlijn, de Omgevingswet en de daarop gebaseerde actieprogramma's vereisen maatregelen om nitraat, stikstof en ook bestrijdingsmiddelen vanuit de landbouw te voorkomen of te verminderen. De nationale Drinkwaterwet eist maatregelen om de kwaliteit van het drinkwater te garanderen. De Rli heeft [advies](#) uitgebracht over de beleidsaanpak die nodig is.

Biodiversiteit

Biodiversiteitsherstel is tijdens de afsluiting van de [COP 16 Globale Biodiversity Conference](#) in Rome in februari 2025 weer bevestigd als internationale prioriteit. Herstel van biodiversiteit is geen luxe, maar noodzaak. Er is een wereldwijd stappenplan vastgesteld om de financiering van biodiversiteit na 2030 te ondersteunen, zoals afgesproken in het Strategisch raamwerk voor 2030 (Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework).

Op Europees niveau gelden de doelstellingen van de Europese Natuurherstelverordening (NHV), de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en de Kaderrichtlijn water (KRW). De NHV vereist dat Nederland uiterlijk op 1 september 2026 een concept Natuurplan indient bij de Europese Commissie (EC). Dat moet concrete maatregelen bevatten voor de periode tot 2030, met een doorkijk naar de invulling van de doelen voor verschillende ecosystemen in 2040 en 2050.

Dergelijke herstelmaatregelen worden genomen:

- a. uiterlijk in 2030, op minstens 30 % van de totale oppervlakte van alle in bijlage I opgenomen habitattypen die niet in goede toestand verkeert;
- b. uiterlijk in 2040, op minstens 60 % en uiterlijk in 2050 op minstens 90 % van de oppervlakte van elke in bijlage I opgenomen groep habitattypen dat niet in goede toestand verkeert. Kwantificatie vindt plaats in het nationale herstelplan (art. 15).

De lidstaten nemen verder de herstelmaatregelen die nodig zijn om de in bijlage I opgenomen habitattypen opnieuw te ontwikkelen in gebieden waar die habitattypen niet voorkomen, om de gunstige referentie-oppervlakte voor die habitattypen te realiseren. Dergelijke maatregelen zijn uiterlijk in 2030 van toepassing op gebieden die minstens 30% uitmaken van de extra oppervlakte die nodig is om de totale gunstige referentie-oppervlakte te realiseren voor elke in bijlage I opgenomen groep habitattypen, zoals gekwantificeerd in het nationale herstelplan, uiterlijk in 2040 op oppervlaktes die minstens 60% uitmaken van die oppervlakte en uiterlijk in 2050 op 100% van die oppervlakte. Mutatis mutandis geldt dit ook voor de soorten van de Habitatrichtlijn en – weliswaar met andere termijnen voor het mariene deel van het territoire.

Zowel de [Rli](#) als het [PBL](#) hebben rapporten uitgebracht over wat de biodiversiteitsverplichtingen voor Nederland betekenen en wat daarvoor de aanbevelingen zijn. [In het CLO](#) wordt het zo samengevat: “De oppervlakte verworven gronden om het Natuurnetwerk Nederland te realiseren, is toegenomen tot bijna 124.000 hectare op 1 januari 2024. De gronden worden na verwerving ingericht als nieuwe natuur. Het doel van het Natuurpact was om voor eind 2027 80.000 ha nieuwe natuur in te richten en in beheer te geven. Inmiddels is er tot 2024 ruim 50.000 ha ingericht. Met het tempo van de laatste vier jaar is het Natuurnetwerk niet in 2027 gereed.”

Ook de Tiende voortgangsrapportage Natuur in Nederland van IPO, BIJ12 en LNVN geeft de stand van zaken weer. Anno 2025 is nog zo’n 30.000 hectare nodig om het NNN in 2027 te voltooien. Verder verwijzen we graag naar de recente [Verkenning van het PBL](#), waarvan de conclusies al eerder zijn aangehaald in deze zienswijze.

Klimaat

In de Europese en de Nederlandse Klimaatwet is bepaald dat 55% minder broeikasgassen in 2030 geëmitteerd mogen worden ten opzichte van 1990 en dat in 2050 de netto uitstoot tot nul moet worden gereduceerd.

Het vorige kabinet heeft het doel voor 2030 aangescherpt tot tenminste 55% CO₂-reductie, en het beleid gericht op 60%, zodat het doel zeker wordt gehaald. Hiervoor heeft het kabinet een eerste Klimaatplan 2021-2030 vastgesteld, en op 26 april 2023 een aanvullend klimaatpakket, waarin voor elke sector doelen zijn geformuleerd. Dit bouwt voort op het Klimaatakkoord uit 2019, waarin onder meer rijk en de agrarische sector hebben afgesproken in te zetten op beperking van emissie van CO₂, methaan, ammoniak en fijnstof in de veehouderij. Dit gebeurt door voer- en

diergerichte maatregelen, emissiearme stalsystemen en door beperking van de veestapel via beëindigingsregelingen voor veehouders.

In het [klimaatpakket van 2023](#) zijn doelen geformuleerd over o.m. de energietransitie en verduurzaming van mobiliteit, industrie en gebouwen. Ook: “in 2050 is er sprake van duurzame landbouw en landgebruik. Het kabinet kiest hiervoor één integrale aanpak waarbij de uitdagingen op het gebied van klimaat, milieu, water en stikstof via het landbouwakkoord en het nationaal programma landelijk gebied worden geadresseerd. Hiermee moet de taakstellende opgave van 5 megaton CO₂-reductie in 2030 worden ingevuld.”

Het landbouwakkoord is echter niet tot stand gekomen, en huidige kabinet heeft een streep gehaald door dit NPLG. Het is vooralsnog onduidelijk hoe de sector de klimaatdoelen kan halen. In de [klimaatplannen van april 2025](#) is maar een beperkte rol voor verduurzaming van de landbouw weggelegd (genoemd wordt alleen inzetten op vezelteelt en op overschakelen van dieselwerktuigen naar emissieloze voertuigen). De voorgenomen maatregelen uit het [Startpakket](#) m.b.t. stikstof en het pakket van MCEN overtuigen ook niet.

Zo mooi kan Nederland zijn.

Ter inspiratie ziet u hieronder een verbeelding van de omgeving van de Kampina in Brabant, in het kader van het project “[Zo mooi kan Brabant zijn](#)”, in opdracht van Brabantse natuurorganisaties.

